

**ESKİ EDEBİYATTAN YENİ EDEBİYATA GEÇİŞİN
EŞİĞİNDE ÖNEMLİ BİR İSİM:
HERSEKLİ ÂRİF HİKMET VE DİVANI**

*Tevfik SÜTÇÜ**

ÖZET

Türk edebiyatında, Batı medeniyeti etkisinin başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yeni edebî türlerin kazandırılması denemelerinin yanında, Türk şiirinde yavaş yavaş bir değişme ve yenileşme havası esmeye başlar. Bununla beraber, belli bir nesle mensup olan şairlerin eski şiir geleneğinden kopmama çabaları da dikkat çekicidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Hersekli Ârif Hikmet, edebiyat tarihlerinde genellikle eski edebiyat taraftarları içindeymiş gibi gösterilebilir. Şairin divanı incelendiği zaman, genel bir değerlendirmeye, yapı ve biçim bakımından eski geleneğe mensup olduğu görülmekle birlikte, içerik olarak divan şiirinin klâsik konularından din, tasavvuf, kadın, aşk vb. gibi konuları işleyen şiirlerle karşılaşılır. Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nda yer alan bazı beyit ve mısralar ise, döneminin şiirinde çok yeni bulunan düşünce, görüş ve kavramları ihtiva etmektedir. Şair, bazı şiirlerinde hikemî tarzda şiirler söyleyen divan şairlerinin etkisiyle toplumla ilgili sosyal konuları da dile getirmiştir. Fakat bunların yanında inkılap, adalet, eşitlik gibi o dönem itibariyle yeni olan bazı kavramlar ise, devrinde ihtilal ve anarşi kaynağı kabul edilebilecek fikirleri hazırlamaktadırlar. Biz bu çalışmamızda Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nı tanıtıp, şiirlerindeki temaları ortaya koyarken; şairin, şiirlerinde yer alan yeni kavram ve görüşleri de dikkatlere sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Hersekli Ârif Hikmet, Encümen-i Şuarâ, Tanzimat Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Edebiyatta Yenilik, Yeni Edebiyat, Yeni Şiir.

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tsutcu@nku.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

**HERSEKLİ (FROM HERZEGOVİNA) ÂRİF HİKMET AND
HIS DIVAN (COLLECTION OF POEMS) AS A CRADLE
IN PASSING FROM THE CLASSICAL TURKISH
LITERATURE TO THE MODERN ONE**

ABSTRACT

In the second part of the 19th century in which the influence of the Western Literature starts to be seen on Turkish Literature, a new movement of changing and reform slowly starts in Turkish Poetry besides the efforts of Turkish poets to produce literature works. However, in this period the efforts of classic poets belonging to the eminent generation draw all the attention not to be separated from the classical style of poetry. In different periods of Turkish literature, Hersekli(From Herzegovina) Ârif Hikmet lived in the II. part of the 19th century, is generally thought as in the partisans of classical literature. As a general view, when the poet Ârif Hikmet's Divan(Collection of Poems) is studied in detailed, his works are seen to belong to classical literature style in terms of 'structure and style'. However, when his works are studied as a content, his poems are seen to have classical subjects like 'religion', 'mysticism/sufism', 'woman', 'love' etc... Some of Arif Hikmet's lines and poems included in his Divan also contain new thoughts, ideas, and concepts which are found new in that period of poetry. The poet Ârif Hikmet, in some of his poems with the influence of poets who compiled poems in style of 'Divine Wisdom' in the period of Divan Literature, wrote subjects related to the society. However, some of the new concepts in this period like 'revolution', 'justice', and 'equality' get new ideas and thoughts ready which are accepted as revolution and anarchy in that period. In this writing, we not only try to introduce Hersekli Ârif Hikmet and concentrate on the topics of his poems, but we also try to draw attention to his new concepts and ideas included in his poems.

Key Words: Ârif Hikmet from Herzegovina, Encümen-i Şuara(Council of the Poets), Literature of Tanzimat Period, Literature of Divan Period,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Reform(Newness) in Literature, Modern Turkish Literature, Modern Turkish Poetry.

Giriş

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi hayatında önemli değişmelerin meydana geldiği bir döneme rastlar. 1839 tarihinde Tanzimat'la başlayan Batılılaşma faaliyetleri, başlıca üç alanda gelişir: Siyaset, toplum ve edebiyat. Bu asırda Türk edebiyatında meydana gelen gelişmelerin temelinde, bütün İslâm âleminde yaşanan fetret dönemi ile Batı'da Rönesans'la başlayan gelişmelerin en üst seviyeye çıkmış olması yatmaktadır. Türk edebiyatının, İslam medeniyeti dairesi içinde doğmuş ve gelişmiş olan divan edebiyatı etkisinden sıyrılarak, Batı medeniyetinin etkisi altında Avrupaî bir karaktere bürünmeye başlaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Türk edebiyatında, Batı edebiyatı tesirlerinin başladığı bu dönemde, yeni edebî türlerin kazandırılması faaliyetleri yanında, Türk şiirinde yavaş yavaş bir değişme ve yenileşme havası esmeye başlar. Aslında yüzyıllardır eski edebiyatın özünü oluşturan divan şiiri geleneğini değiştirmek kolay olmamıştır. Hatta yenileşme faaliyetleri yanında, belli bir nesle mensup şairlerin eski şiir geleneğinden kopmama çabaları da dikkat çeker.¹ Türk şiirinin bu yüzyılda böyle bir yapılanma içinde bulunmasında ve yenileşme yönünde yavaş, fakat ciddi bazı adımlar atma yoluna girmesinde, eski şiirin kendini yenileyememe sıkıntısının rolünü de göz önüne almamız gerekir. Bu devrede eski şiire yeni bir ruh vermek, yeni bir dil zevki yaratmak için bir araya gelen "Encümen-i Şuara" şairlerinin çabaları, yeniden "Sebkihindi"ye sarılmaları, tasavvufa yeni bir nefes getirme gayretleri de eski şiirin yeniden canlanması içindir.²

Diğer yandan XIX. yüzyılda Türk şiirinin yenileşmesi yolunda gayret gösteren başka şairler de çeşitli yönlerden eski şiir geleneğini hırpalamaktan, hatta onu alaya almaktan geri durmazlar. *Nâmık Kemâl*'in divan şiirine bakışını ve onu alaya alış biçimini

¹ Prof. Ahmet Hamdi TANPINAR, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. Bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 252-253.

² TANPINAR, *age.*, s. 253.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

ortaya koyduğu “*Mukaddime-i Celâl*”³ isimli yazısı, eski şiirin dil özelliklerini ortaya koyduğu “*Lisân-ı Osmânî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazâtı Şâmildir*”⁴ isimli uzun makalesi; *Ziyâ Paşa*’nın kaleme aldığı “*Harâbât*”ı tenkit etmek maksadıyla yazdığı “*Tahrîb-i Harâbât*”(1876) ve “*Ta’kib*”(1886) isimli eserleri ile *Ziyâ Paşa*’nın divan şiirinin bizim şiirimiz olmadığı yönündeki düşüncelerini ortaya koyduğu “*Şiir ve İnşâ*”⁵ makalesi bu çabaların ürünü olan eserlerden bazılarıdır. Tanzimat’tan itibaren yenilik arayışları yanında eski şiir devam etmiş, hatta yenileşme yolundaki şiir estetiğine başlangıçta divan şiiri kaynaklık etmiştir.⁶

Konumuz şiir olduğu için, önce divan şiirinin durumunu tespit etmemiz gerekir. Divan şiirinin sınırları bellidir. Dili ve ona bağlı olan estetik anlayışı değişmedikçe yeni şiir anlayışı karşısında dayanması imkânsızdır. Söz konusu değişimler olunca ortaya çıkan şiire de divan şiiri denilemez. İşte zevk değişmelerinin yaşandığı bu devirde, Hersekli Ârif Hikmet de “ispat-ı vücut” etmiş şiirde üstat kabul edilmesinden sonra da şair dostlarıyla beraber “Encümen-i Şuara”nın teşekkülüne ön ayak olmuştur:

“1277 yılı evâhirinde(Mayıs-Haziran 1861) Hersekli Ârif Hikmet Bey’in Laleli’de, Çukurçeşme’deki evinde Encümen-i Şuara teşekkül eder ve her Salı muntazaman devamla bir seneye yakın sürer. *Leskofçalı Galip Bey*, şiirde herkes tarafından kabul edilen kudretiyle encümenin reisi mevkiindedir. Meclisin takipçisi olan şairler de şunlardır: *Mehmed Lebib Efendi*(1199-1284), *Mustafa İzzet*

³Nâmık Kemâl, **Celâleddin Harzemşah**, 1883(Midilli, 1300); [Mehmet KAPLAN, İnci ENGİNÜN, Birol EMİL, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II(1865—1876)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993, s.342-372.]; [Kâzım YETİŞ, **Nâmık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları**, 2. Bs., Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s.344-376.]

⁴ Nâmık Kemâl, **Tasvir-i Efkâr**, 16 Rebiülâhir 1283—19 Rebiülâhir 1283(28, 31 Ağustos 1866), nr.416-417.; [Nâmık Kemâl, “Edebiyat Hakkında Bazı Mülahazât”, **Külliyyât-ı Kemâl; Birinci Tertib 3-Makalât-ı Siyâsiye ve Edebiye**, Selânik Matbaası, İstanbul tarihsiz, s. 102-125.]; [YETİŞ, **a.g.e.**, s.57-66.]

⁵ KAPLAN, ENGİNÜN, EMİL, **a.g.e.**, s.45-49.; [Ziya Paşa, **Hürriyet**, “Şiir ve İnşâ”, nr.11, 20 Cemaziyelevvel 1285/7 Eylül 1868.]

⁶İbrahim Necmi(DİLMEN), **Tarih-i Edebiyat Dersleri, C.II**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1338, s.120-121.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*Efendi(1216-1293), Osman Nureddin Şems Efendi(1229-1311), Musa Kâzım Paşa(1237-1307), İbrahim Hakkı Bey(1238-1313), Sâlih Nâilî Efendi(1239-1293), Sâlih Fâik Bey(1241-1317), Mustafa Gâlip Bey(1245-1284), İbrahim Hâlet Bey(1253-1295), Mehmed Celâl Bey(1254-1300), Hersekli Ârif Hikmet Bey(1255-1321), Mehmed Memdûh Fâik Bey(1255-1343), Mustafa Refik Bey(1259?-1282), (Deli) Hikmet Bey(?-1306)."*⁷

Encümen-i Şuara, edebî zevk, dünya görüşü ve fikrî anlayışta birleşerek aynı meşrepte olan birkaç şairin hoşça vakit geçirmek için buluşmaları ve edebî, siyasi sohbet ve mülâhazalar yapmaları şeklinde değerlendirilebilir. Meclislerinde bir müsabaka ruhu olsa bile, bunu şairlerin bir diğerlerinden üstün olma isteği ile değil de, kendi eserini beğendirme gayretiyle açıklamak daha doğru olur. Ahmet Hamdi Tanpınar, Encümen-i Şuara için "şiiiriminin son pléiade'ı" ifadesini kullanmaktadır ve bu kullanımı haklı bulur.⁸ Onun bu ifadeyi kullanmasının sebebi, Encümen-i Şuara'nın tıpkı XVI. asrın Paris'indeki *Le Pléiade* grubunun edebî anlayışına benzer bir esasa oturtulmuş olmasıdır.⁹ İbnülemin Mahmûd Kemâl ise Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nın başındaki yazısında, Encümen-i Şuara'yı Arapların "Sûk-ı Ukâz"ına benzetir.¹⁰

Encümen-i Şuara'da bir yeni edebî nesil şekillenmiştir. Bu yeni edebî nesil, kendinden önce gelenler gibi, aynı şair meclislerinde yetişir; ama o atmosferde öncekilerin farkına varmadığı yepyeni bir havayı teneffüs ederek gelişir. Eskiye reddetmezler, ama kokladıkları havanın bünyelerinde oluşturduğu değişiklikleri de göz ardı etmemeye kararlıdırlar. Encümenin edebiyat tarihimiz içinde önemli bir yeri vardır. Tanpınar, *Nâmık Kemâl*'in Encümen-i Şuara'nın takipçisi ve onun gelecekte gerçekleştireceği inkılapların

⁷ Hersekli Ârif Hikmet, **Divân**, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi-Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334, s.18-19.(Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nı matbu olarak yayınlayan İbnülemin Mahmut Kemal'dir. Divan'ın başında, İbnülemin Mahmut Kemal tarafından yazılmış olan Encümen-i Şuarâ, Hersekli Ârif Hikmet, şairliği ve divanı hakkında 78 sayfa tutan ve uzun uzun bilgi veren bir giriş vardır.)

⁸ Metîn Kayahan ÖZGÜL, "Yenileşme Dönemi—Osmanlı'nın Son Encümen-i Şuara'sı", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.87.

⁹ TANPINAR, a.g.e., s.261.

¹⁰ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.19-20.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

habercisi olduğunu kaydeder.¹¹ *Ârif Hikmet*'in evindeki bu meclisler birer dernek toplantısı ciddiyetinde olmayıp, daha ziyade dost sohbetleri samimiyeti taşıdığı için yukarıda adı geçen şairlere bazı isimleri eklemek, bazı şairleri de çıkarmak mümkündür.¹² Bu isimleri bir araya getiren sebeplerin başında şair oluşları gelir. Ayrıca çeşitli sebeplerle kurulan dostluklarını samimi bir mecliste devam ettirme gayreti, meşreplerindeki benzerlik, inanç birliği, siyasi fikirleri arasındaki uyum da onların bir araya gelme sebepleri olarak sayılabilir.¹³ Encümen-i Şuara bir sene kadar devam etmiş ve bu müddet süresinde, yazılan şiirlerin cemiyet içinde okunma işini *Nâmık Kemâl*, eserlerin değerlendirilmesi yolunda meclisin yönlendirilmesi ve yönetilmesi işini de *Leskofçalı Galip* üstlenmiştir.¹⁴ Encümen şairlerinin eskiye bağlı olduklarını söylemek, onların bir kısmının niçin eski şiire muhalif olduklarını açıklamakta yetersiz kalacaktır.¹⁵

1. Hersekli Ârif Hikmet

Hersekli Ârif Hikmet, 1839 yılında Mostar'da, Tanzimat Fermanı'nın okunmasından yirmi iki gün sonra doğmuştur. Şair, Tanzimat'ın getirdiği değişme ve yenileşme gayretleri içinde büyümüş; askerî ve hukuki sahada elli beş yıl hizmet verdiği devletin çöküşünü yakından görme bahtsızlığını yaşamıştır.

*“Yazıklar kim cihân olmuş firîb-âîlûd-ı ârâyış
Ricâlin hâlini hem-şîve-i tavr-ı nisâ buldum
Sevâd-ı masivâ vicdânın etmiş hursla telvîs
Ta’amkârân-ı mâl ü câhu hem çün hun-fesâ buldum”*¹⁶

mısraları, şairin bu gözlemlerinin özeti gibidir.

¹¹ Ahmet Hamdi TANPINAR, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, “Nâmık Kemâl'in Hayatı ve Eserleri”, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s.221.

¹² Metin Kayahan ÖZGÜL, *Hersekli Ârif Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.14.

¹³ ÖZGÜL, *a.g.e.*, s.14-17.

¹⁴ İsmail Hikmet ERTAYLAN, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, Âzer Neşr., Bakü 1925, s.208-209.

¹⁵ ÖZGÜL, *a.g.e.*, s..23.

¹⁶ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.98.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Hikmet'in manzum ve mensur eserleri, devrinde ihtilal ve anarşi kaynağı kabul edilebilecek fikirlerle doludur. Eserlerindeki muhteva ve bu muhtevanın mahiyeti herkesin anlayamayacağı kadar yeni olması sebebiyle şair, yazdıklarını pek az kimseye gösterir. *İbnülemin Mahmud Kemâl*, bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

"Bir gün eserlerini halktan gizlemesinin sebebini sordum. Dedi ki: "Halkın bir kısmı casustur, deyyustur. Eserlerimi görürlerse gammazlık ederler. Fitne çıkarırlar. Bu (...) yerler. Beyhûde yere başıma iş açarlar. Allah belâlarımı versin. Halktan bir kısmı en'âmdan edall birtakım zavallıdır. Bunlar acz ve cehillerini unutarak yazılarımı okumak istiyorlar. Bazen ma'l-mecbure gösteriyorum. Birinci satırında hezeyâna başlıyorlar. İkinci satırında içine..... Amma efendim, edepsizlik ediyorlar. Ben senin gibi okuyanlardan zevk duyarım. Sen okudukça kitapları birlikte yazdığımızı kâni oluyorum. Sen okudukça nazarımda eserlerimin kıymeti de artıyor. Ey böyle bu....."¹⁷

Hersekli Ârif Hikmet, özellikle şiir konusunda çok yeni fikirlere sahiptir:

a). Şiir için, "vezin ve kafiye şart değildir." Dolayısıyla, şiir mensur da olabilir; ama bunun için "edebiyatın bir kısm-ı küllîsini ihlâl" etmek gerekir.

b). Şiir, nazımın fevkindedir. Bu sebeple "şair" ile "nâzım"ı da birbirine karıştırmamak gerekir. "Vezin ve kafiye derecesinde kalan müptedilere nazım ve edebiyatta mütalaât-ı amîka ile hüsn-i selîkaya malik olan müntehîlere şair" denmelidir.

c). "Şairin mâhiyyet-i mutlakası tahayyülâtтан ibarettir. Eskiler, sadece "mevzûn ve mukaffâ ve muhayyel kelâmdan ibaretse bu adı almalıdır." Şiir makûlât ve maneviyattan ma'dûd bir hayâldir."

d). Şiir sadece estetik sebeplerle yazılır. "Umûr-ı maddiye ve siyasiye ve mesâlih-i düveliyeye kat'a taalluk eder ciheti yoktur."

¹⁷ İbnülemin Mahmud Kemâl, *Kemâlü'l-Hikme*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, Dersâdet 1327, s.9.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

e). Şiir ve umumi olarak edebiyatta yapılacak tanzimat ve tashihâtı kavâid-i milliyenin hâricine çıkarmamak gereklidir; zirâ, “milliyet, âdet ve itikât ve lisânın ihtisâs ve imtiyâzından ibâret olmakla (...) taklit tarafına gidilecek olursa, neş’e-i milliyeye hâlel gelir.”¹⁸

Ârif Hikmet, edebiyatı, şiiri iyi bilir. Şairin üzerinde XVII. yüzyıl şairlerinden *Nâilî-i Kadîm*’in büyük etkisi vardır.¹⁹ O, kendisi üzerinde *Nâilî*’nin etkilerinin bulunduğunu söyler.²⁰ *Nâilî*’ye nazireler de yazmıştır. Nazirelerden birinde *Nâilî*’nin adını anan şairin, yazdığı nazirelerin yirmi dokuzu bilinmektedir:

“.....*Filhakika Nâilî, Osmanlı şairleri arasında (pek mümtaz bir sühan-ver)dir. Eş’âr-ı Hikmet tedkik olunsa Nâilî’nin de takdir edeceği âsâr-ı bediâya tesâdüf olunur.... Edebiyatımızı en iyi bilen o idi. Edebiyata dair serdettiği mülahâzât, hakikaten ders-i edep idi.*”²¹

*Veyis Paşazâde Zeynelâbidin Reşid Bey, İbnülemin’e yazdığı bir mektupta, devrinde Hersekli Ârif Hikmet Bey’den daha güzel şiir okuyan ve anlayan olmadığını belirtir.*²²

Ârif Hikmet, yine XVII. yüzyılın büyük şairlerinden *Fehîm-i Kadîm*’e de sayısı on beşi geçen nazireler yazar.²³ Şair ayrıca, XVI. asrın ve edebiyatımızın en büyük şairlerinden olan *Fuzûlî*’den de etkilenmiştir. Hikmet’in:

“*Tâbiş-i hüsnünle dağ-ı sîne rûşendir bu şeb
Dûdmân-ı şu’le-i cân sûziş-efkendir bu şeb.*”²⁴

matla’lı gazeliyle, *Fuzûlî*’nin:

¹⁸ ÖZGÜL, a.g.e., s.34.

¹⁹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.14-15.

²⁰ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.16.

²¹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.16.

²² Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.16.

²³ Tahir ÜZGÖR, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.75; Sabahattin KÜÇÜK, “Fehîm-i Kadîm Başka Bir Mahlas İle Şiirler Söyledi mi?”, *Kaynaklar*, nr:4, İstanbul 1985, s.90.

²⁴ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.138-139.

"Yine ol mâh benim aldı kararım bu gece
Çıkacaktır feleğe nâle-i zârım bu gece."²⁵

matla'lı gazeli içerik yönünden büyük benzerlik göstermektedir.

Hikmet, kendisinden önceki şairlerden etkilenmiş olmakla beraber, kendisinden sonraki şairler üzerinde de etkisi olmuş bir şairdir. O, eski şiiri savunan şairlerle birlikte; yenilik peşinde olan, yeniyi savunan şairlerle de beraber olmuş, hatta onları fikirleri ve sanatıyla etkileyebilmiştir.²⁶

Hersekli'nin şiirlerinin dışında "*Levâyahü'l-Hikem*", "*Levâmiü'l-Efkâr*", "*Sevânihü'l-Beyân*", "*Misbâhü'l-Mizah*" isimlerinde hikemî, tasavvufî ve siyasi dört eseri ile *Mecelle*'nin bazı maddelerine dair, fakat bulunamamış²⁷ bir risalesinden de söz edilmektedir.²⁸

1.1. Hersekli Ârif Hikmet Divanı

Ârif Hikmet Bey'in şiirlerinin bir divan teşkiline yetecek kadar olmadığı bazı kaynaklarda şu cümlelerle belirtilmektedir:

"Z(zel), S(sad), A(ayın) ve G(gayın) harflerinden kafiyeli şiirleri olmadığı için bu eseri bir "divân" değil, ancak "divânçe" kabul edilebilir. Buna rağmen İbnülemin, Hersekli Ârif Hikmet'in şiirlerini bastırırken "divân" nâmını vermekten çekinmemiştir."²⁹

Hersekli Ârif Hikmet'in şiirleri, "*Külliyât-ı Âsâr-1-Divân*" adı altında toplanarak, *İbnülemin Mahmud Kemâl* tarafından, başına bir mukaddime eklenerek tertip edilmiş ve yayımlanmıştır.³⁰ Divan'da tamamlanmış gazel sayısı 165'tir. Divan'ın başında bir Münacat, iki Tehlîl, bir Tazarru', bir Tevhit, bir Naat, diğer din ve tarikat büyüklerinin övüldüğü manzumeler bulunmaktadır.

²⁵ **Fuzûlî Divânı**, (Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s.134.

²⁶ Necmeddin Halil ONAN, **Nâmık Kemâl'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1950, s.36.

²⁷ Hasan AKSOY, "Hersekli Ârif Hikmet Bey" **TDV İslâm Ansiklopedisi C.XVII**, İstanbul 1998, s.235.

²⁸ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.71-72.

²⁹ ÖZGÜL, **a.g.e.**, s.7.

³⁰ Hersekli Ârif Hikmet, **Divân**, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi-Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, 296 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Ayrıca eserde, 37 tamamlanmamış gazel, 6 kıta, 18 dü-beyit, 79 müfret de yer alır. Divan'daki gazellerden üç tanesi müşterek olarak söylenmiştir. Bunlardan biri *Nâmık Kemâl* ile, biri *Nâmık Kemâl* ve *Hâlet Bey* ile, diğeri *Nâmık Kemâl*, *Hâlet Bey* ve *Kâzım Paşa* ile söylenmiştir. Divân'daki toplam beyit sayısı 1757'dir.

2. Divan'daki Temalar

Bir edebî eserin anlaşılabilmesi, onun dayandığı bilgi ve kültür temellerinin bilinmesine bağlıdır.³¹ Gerek eski, gerekse yeni edebiyat ürünü olan eserlere değişik açılardan bakmak gerekir. Tabiatıyla esas olan metindir.³² Konu, divan edebiyatına ait veya onun birikimine bağlı metinler olursa, divan şiirinin dayandığı kültür temelleri ile birlikte Kur'an-ı Kerim, tefsir, kelam, fıkıh, hadis sahasındaki bilgiler ile İslam tarihini, devrin sosyolojik durumunu ve şairlerin psikolojilerine ait bilgileri göz önünde bulundurmamız da gerekmektedir.³³

Hersekli Ârif Hikmet Bey, içinde bulunduğu devrin şiirine içerik bakımından bazı yenilikler getirme habercisi olmakla birlikte, eski şiirimizden de pek uzak düşünülemez bir mevkidedir.³⁴ Şairin, XVII. yüzyılın büyük şairlerinden Nâilî'nin takipçisi olduğunu, yine kendisinden öğrenmekteyiz. Bu itibarla, Hersekli Ârif Hikmet'in divanındaki temalar ile divan edebiyatının klasikleşmiş olan temaları, —çok az bazı yeniliklerin dışında— büyük benzerlikler göstermektedir. Dinî ve tasavvufi unsurlar ile bunları kullanmadaki başarısı gösteriyor ki o, divan şiiri kültürüne sahiptir. Onun şiirlerinde ilahî aşk ve hikemiyat, merkez ve hâkim temalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

³¹ Renè WELLEK—Austin WARREN, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.206.

³² WELLEK—WARREN, **A.g.e.**, s.186.

³³ Agâh Sırrı LEVEND, **Divân Edebiyatı**, 4.Bs., Enderûn Kitabevi, İstanbul 1984, s.9.

³⁴ İsmail Habib (SEVÜK), **Yeni "Edebî Yeniliğimiz" Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s.126.

2.1. Allah

Klasik edebiyatımızda Allah için söylenen münacatlar, Hz. Muhammed için yazılmış naatlar, Mevlânâ'ya seslenmeler, türlü sevda şiirine karıştırılmış aşk serpintileri, divan şairlerinin Allah'a giden yolda yürüdüğü düşüncesini vermektedir ve bize bu edebiyatın her çağda rastladığımız başlıca özelliklerinden birinin de bu olduğunu unutturmamaktadır.

Hersekli Ârif Hikmet Bey'in Allah inancını ve sevgisini anlamaya çalıştığımızda, onun bu inanç ve sevgisinin kendisinden önceki klasik divan şairleriyle büyük benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Hersekli Ârif Hikmet'in de yukarıda ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız gibi bir inanış ve teslimiyet içindedir. O da Allah'a, Divan'ının başında yer alan "Münacat"ında şöyle yalvarmaktadır:

*"Yâ Rab be-füyûz-ı eser-ism-i vedûd
Kıl nûr-ı muhabbetle beni şu'le-nümûd
Tâ kim olayım mahrem-i esrâr-ı cemâl
Cân ü dilim et mahv tecellâ-yı şuhûd"*³⁵

Divan şiirinin münacatlarında ve Allah'ı yücelten, O'nun birliğini duyuran tevhitlerinde şairlerin günahlarla yüklü olmalarına rağmen Allah'tan ümitlerini kesmedikleri görülür. Hersekli Ârif Hikmet de Allah'ın büyüklüğü karşısında hayranlık duygusu içindedir ve "Tazarru" şiirinde Allah'a seslenmektedir:

*"Hüdâyâ her gümânı sen bilirsin
Bütün yahşi yamânı sen bilirsin
.....
'Tyândır dilde aşkın geh nihândır
Bu sırr-ı lâ-mekânı sen bilirsin."*³⁶

Divan edebiyatında Allah'ın varlığından şüphe edilmez. Kâinat bir "kitab-ı hikmet"tir. Kâtibi Allah'tır ve bu anlaşılmaz. Dünya ibretle bakılacak bir levhadır. Allah, büyük kudretiyle bu kâinatı ve insanları yaratmıştır. Bu âlem ve insan Allah'ın kudreti-

³⁵ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.80.

³⁶ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.81.

nin tecelli aynasıdır. Şairimiz, “Vahdet-i Vücut” nazariyesine bağlı olan bu hakikati bazı mısralarda ifade eder:

*“Vahdet ü kesrette ta’ayyün künân
Zâtı nihân feyz-i sıfatı ‘ıyân*

.....
*Âdem ü âlem iki mirattır
Anda hüveydâ yine bir zâttır
Âdem olan âlemi yeksân görür
Hakk’ı bu âlemde nümâyân görür*

*Ârif isen olma tabiat-perest
Şîşe-i tevhîdi edersin şikest.”³⁷*

Ârif Hikmet, “Hasbîhâl” şiirinde de Allah’ın büyüklüğünü ifade ederken, her şeyi yoktan var eden yüce yaratıcının lülu kapısına sığınmakta ve O’ndan yardım dilemektedir:

*“İlahi, dehri yoktan var edersin
Nübûdu bûd ile devvâr edersin
Tezâdı eyleyip mizân-ı hikmet
Kemâl-i kudretin izhâr edersin*

.....
*Meded yâ gavs-i Hakk yâ pîr-i Geylân
Ki imdâdı bana her-bâr edersin*

.....
*Cihân-ı dilde sensin abd-i kâdir
Beni lutfunla sen ikdâr edersin.”³⁸*

Sanatkâr, samimi bir gönülle, en yüce olan Allah’a, aşk dolu bağlanış içinde bulunmaktadır. Sanatçı için din, öteki unsurlar gibi ilham kaynağı olabilir, eğer sanatçının yaratıcı ateşi közlenmezse şiir meydana gelmez. Fakat Hersekli Ârif Hikmet’in gönlü de samimi bir şekilde Allah’ın ismini “Tehlîl” şiirinde zikretmektedir:

³⁷ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.83-84.

³⁸ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.93-94, 97.

*“Ey varlığını âleme izhâr eden Allah
Bir kes olamaz sırr-ı şûnâtına âgâh
Hayrân sıfâtın acep olmaz mı gönül
Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah*

.....
*Fer verip cism ü cân ü kalbimde
Eser-i lâ-ilâhe illallah
Şeb-çerâğ-ı mezârım ola benim
Geoher-i lâ-ilâhe illallah”³⁹*

Allah, sınırlardan münezzehtir. Görünmemesine, bin türlü perdeyle örtülü olmasına rağmen, her yerde görülmektedir. O'nun isimlerinin tecellisinin görüldüğü eşya sonsuzdur. Allah, birliği sever. O'na ortak koşanlar, O'na zarar veremezler. Allah tarif edilemez, çünkü tarif edilen şey sınırlandırılmak zorundadır. “Allah nedir?” sorusu sorulduğunda gönül susar, sükûnete kavuşur. Allah'ın varlığı akılla kavranabilir, fakat mahiyeti anlaşılmaz. Peygamberi dilsiz bırakan bu gerçek, ümmetin aklını başından almaz mı? Allah, öyle üstündür ki önünde eğilinir ve ona güvenilip sığınılır. O'nu takdis edenler, bir daha dünyanın bütün geçici güzelliklerinin hiçbirinin önünde baş eğmezler. Azla yetinmenin mutluluğunu sürer, dünyaya bağlananlara gülüp geçerler. Hem dünya bütün geçici güzellikleriyle pek bağlanılacak bir yer değildir:

*“Hakk-ı vücûhuyla görür bî-hilâf
Şu'le-i Hurşîd olamaz der-gılâf
Sırr-ı tecelliden alır ders-i dil
Fikri olur zikr-i Hüdü muttasıl*

.....
*Hulk-ı ilahiyle eder ittisâf
Âyine-i kalbi kılar pâk ü sâf”⁴⁰*

Allah'ın varlığını, vücudunu bu büyük manayı ancak Allah bilir. Sanatı dünyayı süsler. Birliğine binlerce senet vardır. Kudreti hayretleri artırır. Allah'ın büyüklüğü zihinlere sığmaz ve mülkünün sonu yoktur. Hiçbir şeye benzemez. Vücudu dünyaya bağlı olsa da ruh, âlemlerin Rabbi olan Allah'a ulaşmaya çalışır:

³⁹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.80.

⁴⁰ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.86.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*“Ayrılagör zümre-i gümrâhdan
Feyz-i tabiat bulur Allah’dan*

.....
*Enfüs ü âfâk O’na mir’at olur
Nâzır-ı her cilve-i âyât olur.”⁴¹*

*“Mucib-i ifsâd-ı âlemdir ilah olmaz iki
Bir serîr-i saltanatta pâdişah olmaz iki
Her mezâhirden garaz bir nûr-ı vechullah’dır
Dîde-i hakbînde meyl-i niğâh olmaz iki.”⁴²*

Allah, “müsebbibü’l-esbâp”tır. Herkesin rızkını tayin eden O’dur. Mademki Allah’ın iradesi neyse o zuhur edecektir; bugünün gamı ile yarının endişesini çekmek beyhudedir. Allah, herkesin nasibini kendi liyakat ve istihkâkına göre tayin etmiştir. İnsanların kaderi “Kitâb-ı Hüdâ” olan “Levh-i Mahfûz”da yazılıdır. Her şey kapanabilir. Fakat Allah’ın merhamet ve mağfireti kapanmaz:

*“Meded yâ gaos-i Hakk yâ pîr-Geylân
Ki imdâdı bana her-bâr edersin
Sana güçlük mü var kim yek-nazarda
Dilersen evliyâ-etvâr edersin
Cihân-ı dilde sensin abd-ı kâdir
Beni lutfunla sen ikdâr edersin.”⁴³*

*“Teeddüb kıl, dem urma mâcerâdan
Hata-yı sabıkın tekrâr edersin
.....
Ecel derpîş ü menziller ferâvân
Yine ümmîd-i istikrâr edersin.”⁴⁴*

Ârif Hikmet, çeşitli vesilelerle Allah’ın büyüklüğünü ifade eder ve edilmesini ister. Bazen Allah’ın büyüklüğünün ifade edilmesinin yanında sıfatlarının kullanıldığı da görülmektedir:

⁴¹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.85.

⁴² Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.241-242.

⁴³ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.96.

⁴⁴ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.96.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*“Hallâk’ımız Lâtîf ü Raûf ü Rahîm’dir
İsm-i Gâfûr-ı Hâmî-i her-ber Sakîm’dir
Amma ki uyma nefse bu hâlet zemîmdir
Bil cürm ü acz-i afova sığın Hakk Kerîm’dir.”⁴⁵*

Ârif Hikmet’in Allah konusunu ele aldığı mısralarında, kendisinden önce bu konuyu işleyen divan şairlerinde olduğu gibi Allah inancı ve sevgisi açıkça görülür. O da diğer divan şairlerinin Münacat’larında olduğu gibi Allah’a yalvarır, Allah’a teslim olur ve Allah’ı yüceltir. O da Allah’ın birliğini duyuran tevhitlerde olduğu gibi, Allah’ın büyüklüğü karşısında hayranlık duygusunu dile getirir ve “Tazarru” şiirinde Allah’a seslenir.

Ârif Hikmet, “Hasbîhâl” şiirinde Allah’ın büyüklüğünü ifade eder, yüce yaratıcının lülu kapısına sığınır ve O’ndan yardım diler. Sanatkâr, samimi bir gönülle, en yüce olan Allah’a, aşk dolu bağlanış içinde bulunur ve bunu meydana getirdiği eserlerinde dile getirir. Ârif Hikmet Bey’in “Tehlîl” şiirinde de samimi bir şekilde Allah’ın ismini zikrettiğini görürüz. Çeşitli vesilelerle onun şiirlerinde Allah’ın büyüklüğü ifade edilir. Bazen şiirlerde Allah’ın büyüklüğünün dile getirilmesinin yanında, sıfatlarının kullanıldığı da görülmektedir.

2.2. Hazret-i Muhammed

Türk edebiyatında XIII. asırdan XIX. asra kadar kaleme alınan bütün divanlarda Hz. Muhammed konusunu işleyen naatlar bulunmaktadır. Hatta bazı divanlarda birden fazla naat bulunduğu da görülür. Bütün bu tür şiirlerin yanında mevlitler, mirâciyeler, hilyeler, siyerler,.....vb. Hz. Muhammed konusunun Divan şiirimiz içindeki geniş yerini ortaya koyarlar.

Divan şairleri, divanlarına Allah’a yakarışlarını ifade ettikleri münacat, tevhit ve tazarrulardan sonra, Hz. Muhammed’e sevgi ve bağlılıklarını ifade eden naatlara yer vermişlerdir. Çünkü O, “yaratılmışlar içindeki en eşsiz varlık”tır. Allah’ın sevgilisi ve insanlığın en büyük önderidir. O, kıyamet gününde Müslümanlara şefaet ederek, Allah’tan onların günahlarının bağışlanmasını sağlayacaktır. Hz. Muhammed, yalnız bunun için büyük değerlidir. Bütün üstünlükleriyle beraber, kulluğunu onun kadar rahat, güzel

⁴⁵ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.106.

bir duyguyla ifade eden başka birisi de yoktur. Hz. Muhammed'in hem sureti, hem sîreti mükemmel olduğu için, peygamberlik O'na verilmiştir. Allah O'na, "Sen olmasan, sen olmasan felekleri yaratmazdım"⁴⁶ hitabıyla iltifât etmiştir.

Hz. Muhammed'in fazilet ve üstünlüğünün sonsuz delilleri vardır. Hersekli Ârif Hikmet de, bütün klasik Divan şairleri gibi yukarıda saydığımız üstün özelliklerinden dolayı peygamberimiz Hz. Muhammed'in üstünlüklerini ifade eden bir "Naat-ı Şerif" yazmıştır. Şair, peygamberimizi gönülden sever, Çünkü O, Allah'ın en büyük ihsanı, şairin bütün dertlerinin dermanıdır:

*"Hüdâ'nın en büyük ihsânı sensin yâ Resûlallah
Benim her derdimin dermânı sensin yâ Resûlallah."*⁴⁷

Ârif Hikmet Bey'e göre, Hz. Muhammed'in mucizelerinin gerçekleşmesi bütün cihanı büyük bir hayranlık duygusu içinde bırakmıştır. Şair de O'na karşı büyük bir hayranlık duygusu içindedir. Bütün kâinat O'nun peygamberliğini, mucizelerini inkâr etse de O, tarikat mensubu olan mutasavvıfların en büyük delilidir:

*"Cihân medhûş-ı hayrettir zuhûr-ı mu'cizâtından
Tarikat ehlinin burhânı sensin yâ Resûlallah."*⁴⁸

Hz. Muhammed, Allah tarafından âleme mutluluk getirmek üzere görevlendirilmiştir. Şaire göre de mutluluk ülkesinin sultanıdır. O'nun yardımcıları, bütün arşı dolduracaktır. Bütün arşîlâ O'nun iyilikler kapısının eşliğindeki hasır olsa, bu çok mu acayıptır?

*"N'ola arş olsa ferş-i südde-i bâb-ı inâyâtın
Saadet mülkünün sultanı sensin yâ Resûlallah."*⁴⁹

Hz. Muhammed, birlik nişanının unvanıdır. O, Allah'ın birliğinin de delilidir. Hatta asli hükümlerin dili ve üslubu da O'nun gelmesiyle anlaşılmuştur:

⁴⁶ Kudsî hadistir. Bkz: İSMAİL B. MUHAMMED EL-ACLÛNÎ, *Keşfu'l-Hafâ, C. II*, Halep, Tarihsiz, s.164.

⁴⁷ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.87.

⁴⁸ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.87.

⁴⁹ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.87.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*"Seninle anlaşıldı şîve-i ahkâm-ı 'ayniyyet
Berât-ı vahdetin ünvanı sensin yâ Resûlallah."*⁵⁰

Ârif Hikmet, peygamberimizin güzelliğini de şiirine aksettirir. O'nun güzelliğinin nuru insanlığın alınına nakşolunmuştur. O çehrenin Rahmân Suresi de Allah'ın Resulü'dür. O güzelliğin kaynağı yüce Yaratıcı'dır:

*"Cebîn-i ademîyyet nakş olundu nûr-ı hüsnünle
O vechin sûret-i Rahmân'ı sensin yâ Resûlallah."*⁵¹

Şair, belki de tasavvufun tesiriyle peygamberimizle ilgili hadislerin iç yüzüne, esrarına nüfuz etme çabası içindedir. O'na olan bağlılık, hayranlık ve sevginin ifadesi için artık "aşk" kelimesini kullanır. O, daima aşk derdinin hastası olmaya hazırdır. Zira bütün dertlerinin dermânı Allah'ın resulü olan peygamberimizdir:

*"Alîl-i derd-i aşk u şevkin olsun daima Hikmet
Benim her derdimin dermânı sensin yâ Resûlallah."*⁵²

Peygamberin büyüklüğü ve güzelliğine şair, bir daha bütün delilleriyle inanmıştır. Bu inancını da şu beyti ile açık bir şekilde itiraf eder:

*"Kemâlin hak, cemâlin ayn-ı hakdır kim bu mânâyı
Bize gösterdi (sırr-ı men reânî)⁵³ yâ Resûlallah."*⁵⁴

Hersekli Ârif Hikmet, Hz. Muhammed'e samimi olarak bağlıdır ve bu bağlılığını yukarıdaki örnek mısralarda işaret ettiğimiz şekilde ifade etmiştir. Ayrıca Hersekli'nin Hz. Muhammed'e bağlılığı ile ilgili olarak *İbnülemin Mahmud Kemâl*, Divan'ın mukaddimesinde şunları söyler:

⁵⁰ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.88.

⁵¹ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.88.

⁵² Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.88.

⁵³ "Men reânî" ifadesi ile Ebû Hûreyre'den nakledilen bir hadise telmih yapılmıştır. "Her kim beni rüyâsında görürse, muhakkak ki, uyanikken de beni görecektir; çünkü, şeytan bana benzer bir sûrete giremez." (Bkz: ÖZGÜL, *a.g.e.*, s.61.)

⁵⁴ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.88.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

“Rûhu’l-kâinat sallallahü aleyhi vesselam efendimiz hazretlerinin ism-i mukaddesleri zikrolundukça kıyam ve semâ eder, cân ü dilden arz-ı ta’zimât eylerdi. Âlem-i insaniyetin velinimet-i yegânesi olan o nebî-i azîmü’ş-şânu(sallallahü aleyhi vesselam) başka sûretle görür, başka türlü bilirdi.”⁵⁵

Sonuç olarak, Türk edebiyatında asırlar boyunca kaleme alınmış Hz. Muhammed konusunu işleyen pek çok naat bulunmaktadır. Hatta bazı divanlarda bu şiirlerin birden fazla olduğu da görülür. Bütün bu tür şiirlerin yanında mevlitler, mirâciyeler, hil-yeler, siyerler,.....vb. Hz. Muhammed konusunun şiirimiz içindeki geniş yerini ortaya koyarlar.

Hersekli Ârif Hikmet de, bütün klasik Divan şairleri gibi Hz. Muhammed’in üstünlüklerini, O’na olan hayranlık ve sevgisini ifade eden bir *“Naat-ı Şerif”* yazmıştır. Şair, peygamberimizi gönülden sever, Hz. Muhammed’e gönülden bağlıdır, onun güzelliğini ve büyüklüğünü mısralarında açıkça dile getirir. Ârif Hikmet Bey, Hz. Muhammed’e karşı büyük bir hayranlık duygusu içindedir ve bu duygusunu ifade eden mısralarına Divan’ında yer vermiştir.

2.3. Hazret-i Ali-Hazret-i Hüseyin

Hz. Ali, dört büyük halifenin sonuncusudur. Hz. Muhammed’in amcaoğlu ve damadıdır. Anne ve baba tarafından soyu, peygamber soyuyla birleşmektedir. İslam dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. Daha 8-10 yaşlarında İslam’ı kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için *“Kerremallahu veche”* diye adlandırılır. Divan edebiyatında, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra dördüncü halife olan Hz. Ali için, onun şehit edilen oğlu Hz. Hüseyin ve Kerbelâ olayı için, hatta Hz. Hüseyin’in çocuk ve torunları için en lirik ve trajik şiirler yazılmıştır. Bu konu, Divan şiirimizin ortak konularından biri olagelmıştır. Divanların tamamında olmasa bile, çoğunda bu konuda söylenmiş şiirlere rastlanmaktadır.

Hz. Ali’nin ölümünden sonra, oğulları Hasan ve Hüseyin’in şehadetleri, yalnız Ali taraftarları için değil, aynı zamanda bütün Müslüman şairler için de acıklı bir konu olmuştur.

⁵⁵ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.52.

Hatta bu konuda yazılan şiirler, Tanzimat'tan sonraki şairlerimizden *Muallim Nâci* ve *Kâzım Paşa*'da da görülür. Hz. Ali konusu, Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nda bu geleneğe bağlı olarak ele alınmıştır. Hz. Ali'nin bir lakabı da *Murteza*'dır. Ayrıca "*Hayder-i*"⁵⁶ "*Kerrar*"⁵⁷ lakabı ile birlikte "*Esedullah*", "*Şâh-ı Merdânî*", "*Merd-i Hüdâ*", "*Şîr-i Yezdân*" isimleri de kullanılmaktadır.⁵⁸

Divan'da Hz. Ali için "*Murteza*" isminin kullanılması tercih edilmiştir. Şairimiz Hersekli Ârif Hikmet, divanının başlarında Hz. Ali'yi övdüğü "*Sitâyîş-nâme*"de Allah'ın, ilim ve hikmet eserlerini onda izhar ettiğini belirtir.⁵⁹ Gönülleri fetheden güzellik ve doğruluk ondadır. Şair, onun dergâhına sığındığını ifade ederken ondan yardım dilemektedir:

*"Dergeh-i feyz-i Ali'dir melce-i sâhib-dilân
Andadır envâr-ı tekrîmât-ı Rabb-ı Müsteân*

.....
*Ondan olmuş münteşir mihr-i velâyet-pertevi
Ondan etmiş iktibâs-ı marifet-i ehl-i 'uyân
Yâ veliyallah dahîl-i dergeh-i ihsânınım
Derd-mendindir senin Hikmet inâyet kıl amân."*⁶⁰

⁵⁶ "Arslan" demektir.

⁵⁷ "Düşman üzerine döne döne saldıran kahraman" demektir.

⁵⁸ LEVEND, a.g.e., s.154-155; [İskender PALA, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, C.I-II**, 2.Bs., Akçağ Yayınları, Ankara s.31.]

⁵⁹ "Rivâyete göre kâinatın sırrı Kur'an'da, Kur'an'ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı "be" harfinde, "be"nin sırrı, altındaki noktada ve noktanın sırrı da Ali'dedir. "Peygamberimizi, "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. O halde ilim isteyen kimse kapıya gelsin" buyurmuştur. Onun, edebiyatımızda gerek kahramanlık ve gerekse velîlik ve imamlık yönleriyle birçok teşbihlere konu edildiğini görürüz. Şairler övecekleri kişileri birçok bakımdan Ali'ye benzetirler. Hele övülen kişinin adı da Ali ise beyitler telmih, tevriye, teşbih, tenasüp vb. sanatlarla uzayıp gider. Atı düldül ve çatal uçlu kılıcı Zülfikâr dolayısıyla da çokça anılan Ali "Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfekâr" müfrediyle de iktibâs sanatının başlıca kaynaklarından birini oluşturur."(Bkz: PALA, a.g.e., s.31.)

⁶⁰ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.89-90.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Şair, Hz. Ali'ye seslendiği yukarıdaki "Sitâyiş-nâme" den başka 1283'te Karaağaç'taki Hasip Baba Dergâhı'nda "âyin-i cem"lere ve şiir sohbetlerine katılırken irticalen söylediği mısralarda da Hz. Ali'ye sığınmanın rahatlığı içinde görünmektedir:

*"Tarîk-i nazenîne sâlik olsun
O kim cûyende-i feyz-i Ali'dir
Muhabbetsiz bilinmez sırr-ı ikrâr
Tevellâ1â'dan teberrâ müncelidir."*⁶¹

Şu beyitler de Hersekli Ârif Hikmet'in Hz. Ali'ye bağlılığının örnek ve delilleridir:

*"Her kim muhibb-i Âl-i abâ olsa Hikmetâ
Bî-şekk ü şüphe mazhar-ı sırr-ı vedud olur."*⁶²

*"Hikmet ne denlü mücrim ü kem-kadr ise yine
Bâb-ı Cenâb-ı Hayder'e mensûbdur gönül."*⁶³

Şair, bir kasidesinde de Çâr-yâr-ı güzîn'in isimlerini sayarken bu dört halifenin sonuncusu olan Hz. Ali'nin ismini anmaktadır:

*"Felek mecbûrdur terk etmeğe vâdî-i advânî
Alî sîret Ebû Bekr ü Ömer haslet ki zâtında
Hüdâ cem eylemiş hilm ü hayâ-yı feyz-i Osmân'ı."*⁶⁴

Hz. Ali'ye seslenen "Sitâyiş-nâme" den hemen sonra Kerbelâ vakası ile ilgili olarak, "Kerbelâ Şehitlerinin Şâhı" diye belirtilen Hz. Hüseyin için de bir "Sitâyiş-nâme"ye yer verilmiştir. Şair, Hz. Hüseyin'i inananların gözünün nuru, din ve iman cevheri olarak nitelendirir. Manzumede şairin Hz. Hüseyin'e olan bağlılık ve sevgisi açıkça görülmektedir:

*"Cevher-i imân ü dinsin yâ Hüseyin-ibn-i Ali
Nûr-ı çeşm-i müminînsin yâ Hüseyin-ibn-i Ali
Rîze-Çîn-i matbah-ı lutfun kibâr-ı evliyâ
Server-i dîn-i mübînsin yâ Hüseyin-ibn-i Ali*

⁶¹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.91-92.

⁶² Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.162.

⁶³ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.262.

⁶⁴ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.117.

*Bir niğâh-ı şefkat eyle Hikmet-i bîçâreye
Mültecâ-yı müznibînsin yâ Hüseyin-ibn-i Ali.*⁶⁵

Hz. Muhammed'e olan bağlılık ve sevgisini ifade eden Hersekli Ârif Hikmet, Hz. Muhammed'in amcaoğlu, damadı ve aynı zamanda da dört büyük halifenin sonuncusu olan Hz. Ali'yi de, Divanın başlarında yer alan "*Sitâyîş-nâme*" isimli şiirinde ele alır. Hz. Ali konusu, Hersekli Ârif Hikmet Divanı'nda bütün divan şairlerince eskiden beri sürdürülen bir geleneğe bağlı olarak işlenir. Hz. Ali'ye seslenilen "*Sitâyîş-nâme*"den hemen sonra Kerbelâ vakası ile ilgili olarak, "*Kerbelâ Şehitlerinin Şâhı*" diye belirtilen Hz. Hüseyin için de bir "*Sitâyîş-nâme*"ye yer verilmiştir.

2.4. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Mesnevî

Türk edebiyatının ilk büyük mutasavvıf şairlerinden olan *Mevlanâ Celâleddin Rûmî*, kendisine Mevlevilik yolu ile bağlı olan, onu pir seçen şairler tarafından şiirlerinde konu olarak ele alınmış; gerek şahsı, gerekse onunla bütünleşmiş olan büyük eseri Mesnevi, birçok övgülere mazhâr olmuştur.

Hersekli Ârif Hikmet, arayış içinde bulunduğu yıllarda çeşitli tarikatlarla münasebet kurmuş, bir ara şairin Mevlevilik tariyatıyla da irtibatı olmuştur. Bu konuda *İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal*, onun Topkapı Mevlevihanesi'ne giderek oradaki ayin-i şeriflere iştirak ettiğini Divan'ın mukaddimesinde belirtir.⁶⁶

Ârif Hikmet Bey, Mevlanâ'yı şu kıtasındaki mısralarla yüceltir:

*"N'ola nâliş-geh-i uşşâk olursa hâk-i Mevlânâ
Mübârek âsitândır âsitân-ı pâk-i Mevlânâ
Eder tayy-ı cihân-ı marifet evvel sülûkundan
Aceb bâlâ-rev-i irfân imiş sellâk-ı Mevlânâ."*⁶⁷

Ârif Hikmet Bey, Mevlanâ'nın büyük eseri Mesnevî'yi de şu mısralarla övmektedir:

*"Habbezâ mesnevi-i mu'cize-fen
Eser-i aşk-ı pâk-i Mevlânâ*

⁶⁵ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.89-90.

⁶⁶ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.52.

⁶⁷ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.93.

*Her sözü sırr-ı sırr-ı Kur'an'dır
Kaddesallahü sırrahül'â'lâ.*⁶⁸

Hersekli Ârif Hikmet, arayış içinde bulunduğu yıllarda, çeşitli tarikatlarla münasebet kurduğu sırada, bir ara Mevlevilik tarikatıyla da irtibatı olan bir şairdir. Türk edebiyatının ilk büyük mutasavvıf şairlerinden olan *Mevlanâ Celâleddin Rûmî* ve eseri *Mesnevi* de şairin yukarıdaki mısralarda görüldüğü biçimde övgü-süne mazhar olmuştur.

2.5. Kadirilik ve Abdülkadir Geylânî

Hersekli Ârif Hikmet Bey'in 1292 yılında Kadirilik tarikatına intisap ettiği görülür. Şair, bu hadise ile ilgili olarak şu kıtayı yazar:

*"Varayım bâr-geh-i lutfuna müjgânım idüb
Hâk-rûb-ı harem-i Hazret-i Abdülkadir
Müstaid kıl beni yâ Rab iki âlemde hemân
Dest-gîr ola bana himmet-i Abdülkadir."*⁶⁹

Kadirilik, XI. yüzyıl sonlarında "veliler sultanı" kabul edilen Abdülkadir Geylânî tarafından kurulmuştur. İslam dininin özellikle Afrika'da yayılmasında Kadirilik'in rolü büyüktür. Kadiriler, başlarına yeşil bir şerit takarlar. Her yıl 10 Rebiülahir'de Abdülkadir Geylânî adına bayram yapılır, şeyhin kabri ziyaret edilir. Kadiri ayinlerine *Hadrâ* denir. Ayinde halifenin neslinden gelen birisi bulunur. Kadirilik, İslâmiyet'in esaslarına devamlı olarak bağlı kalmıştır. Bu sebeple dünyanın bütün İslami topluluklarında rağbet görmüştür.

Tarikat, taraftarlarına iyiliği, sükûneti, fazileti tavsiye eder. Başkalarına iyilikte bulunmak, sevgi göstermek gerekir. Bütün Kadiri tekkeleri Bağdat'taki Abdülkadir Geylânî türbesinin muhafızlığına bağlıdır. Bu tarikata göre mürit, dünyadan tamamen kopmayı başkalarına yardım etmelidir.⁷⁰

⁶⁸ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.92.

⁶⁹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.91.

⁷⁰ PALA, a.g.e., s.272.

Hersekli'nin Kadirilik tarikatına bağlılığını ayrıca *İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal* da ortaya koyar.⁷¹

Şairin, "Müseddes" isimli manzumesi, onun tasavvuf yolunda olduğunu ve Kadirilik tarikatına tam olarak bağlandığını kendi ağzından ortaya koyan önemli bir eserdir. Ârif Hikmet, bu eserinde tasavvufi görüşlerini de açıklamaktadır:

*"Durmuşuz şöyle ki Allah deyü divânımıza
Kudsiyân secde eder şevk-i dil ü cânımıza
Sığamaz harf-i sivâ nüsha-i erkânımıza
Konamaz gerd-i fenâ saha-i meydânımıza
Kadirîyiz döneriz aşk ile devrânîyiz
Mest-i şûrîde-ser-i neşve-i Geylânîyiz*

.....
*Ta'n ü ta'rize kıyâm eyleme dervişlere
Sen de bir zahm-ı derûn açma dilerişlere
Hazer et cehlden uyma galat-endişlere
Düşmeyiz biz hele evhâm ile teşvişlere
Kadirîyiz döneriz aşk ile devrânîyiz
Mest-i şûrîde-ser-i neşve-i Geylânîyiz"⁷²*

1292 yılında Kadirilik tarikatına intisap eden Hersekli Ârif Hikmet Bey'in, bu hadise ile ilgili olarak yazdığı kıtada belirtildiği gibi Abdülkadir Geylânî'ye bağlılık duygusu gösterilir ve ondan yardım istenir. Ayrıca Hersekli'nin, tasavvuf yoluna girdiğini ve Kadirilik tarikatına tam olarak bağlandığını ele alan "Müseddes" isimli manzume şairimizin bu yönünü ortaya koymak bakımından önemli bir eser olarak dikkat çeker. Ârif Hikmet, bu eserinde tasavvufi görüşlerini açıklarken, Kadirilik tarikatı hakkındaki düşünce ve duygularını da ortaya koymuştur.

2.6. Tasavvuf

Hersekli Ârif Hikmet'in hayatının çeşitli dönemlerinde, zaman ve zemin farkı gözetmeksizin bir iç huzuru aradığını; bazen meyhanelerde, bazen dost meclislerinde; bazen de tekkelerde kalp ve zihin ferahlığı bulmaya çabaladığını "Giriş" bölümünde belirtmiştik, burada da hatırlatalım. Şair,

⁷¹ (İNAL), *Kemâlî'l-Hikme.*, s.37.

⁷² Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.103-104.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*"Harâbât âleminde başka bir safâ buldum."*⁷³

Derken meyhânedede,

"Varayım bârgeh-i lutfuna müjgânım edüb

Hâk-rûb-ı harem-i Hazret-i Abdülkadir

Müstaid kıl beni yâ Rab iki âlemde hemen

*Dest-gîr ola bana himmet-i Abdülkadir."*⁷⁴

Derken tarikat yolunda fikren ve ruhen sığınacak bir yer bulmanın rahatlığı içindedir.

Onun dergâhlara gidip gelmesi, yaratılış itibarıyla sûfiyâne yaşantıya eğilimli bir kimse olduğunu ve bu özelliğini daha genç denebilecek yaşlarda gösterdiğini belli etmektedir. Zamanın toplumunda, bilhassa İstanbul'da tarikat ve tekkelerin bir hayli yaygın olmasının da, onun böyle bir yola yönelmesini kolaylaştırıcı bir etken olduğu söylenebilir. Onun Mevlânâ Celaleddin Rûmî ve Abdülkadir Geylânî gibi büyük mutasavvıflara olan bağlılık ve sevgisini açıklamaya çalışmıştı. Aslında onun farklı tekke ve tarikatlarda görünmesi hâlâ bir arayış içinde olmasından dolayı değildir. Onun aradığı "tarik-i Hakk"tır ve aradığını bulmuştur. Sohbetlerde bile, sözün bu konuya gelmesi, onu heyecanlandırmaya yetmektedir:

"Bu kahraman adam, din ve devlete ait mebâhiste âdetâ cezbe-nâk olurdu. Esnâ-yı mübâhesede yakamdan tutar *"Mahmûdü'l-Kemâl*, Müslümanlık budur. Allah'ımızın istediği ibadet şudur." Diye sayha-künân olurdu. Kendini bu hâl-i teheyüçte görenler ya mest-i hurûşân, yahud Mecnûn-ı ser-gerdân sanırlardı."⁷⁵ "Bu meslek-i muazzezın eâzımını arasında en ziyâde İmâm Muhyiddin Kuddise Sırruhu Hazretlerini tebcîl ederdi. Sûfiyûn içinde hakâik-ı diniyyeyi, en ziyâde hazretin anladığını, kendi de o mihr-i kemâlden istifâde ettiğini ale'd-devâm söylerdi."⁷⁶

Görülüyor ki Ârif Hikmet'in tasavvufla alakasında tasavvufun kurucularından olan Muhyiddin-i Arabî'ye olan bağlılığı da rol oynamaktadır. Ârif Hikmet Bey, tekke ve dergâhlarda bağlanacak bir pir aramaz. Kendisinininkinden başka

⁷³ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.98.

⁷⁴ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.91.

⁷⁵ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.51-52.

⁷⁶ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.52-53.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

şeyhlere bağlanan salıkların inançlarına, sohbet ve zikirlerine saygıyla şahitlik eder ve saygısını sadece tarikatlara değil, belki tasavvufla alakalı olmasından gelen bir hoşgörü ile farklı dinlere de gösterir. Çünkü onun için önemli olan şuna veya buna inanmak değil, inanmaktır. *İbnülemin Mahmûd Kemâl*, Hikmet'in inançlara olan hürmetine çarpıcı bir misâl verir:

"Hikmet'in evinde ortalık işlerine bakan, yetmiş yaşlarında bir Ermeni kadını vardır.

Bir sabah Hikmet erken kalkmış, sofanın bir köşesinde Dudu'nun icrâ-yı âyin etmekte olduğunu görmüş. Kadın sıkılmış. Hikmet, "Dudu, sıkılma gel. Allah'ımıza birlikte tapınalım." Der ve beraberce ibadet ederler."⁷⁷

Hersekli Ârif Hikmet'in divanındaki tasavvufi unsurlar ve bu unsurları kullanmadaki başarısı, onun divanındaki hâkim temanın tasavvufi aşk olduğunu göstermektedir:

*"Vâsıl-ı aşk olana ilm-i tasavvuf ne imiş
Yâ kerâmât yahud hükm ü tasarruf ne imiş
Fârîğ ol ârif isen kayd-ı tekellüf ne imiş
Hakk'ı zikr eyleyelim bunda tavakkuf ne imiş."*⁷⁸

Tasavvufta esas fikir, kâinatta ancak bir tek vücudun bulunduğuna inanmak ve başka varlıkları, o vücudun muhtelif tecellilerinden ibaret kabul etmektir:

*"Vahdet ü kesrette taayyün-künân
Zâtı nihân feyz-i sıfatı 'ıyân."⁷⁹
"Âdem ü âlem iki mirâttır
Anda hüveydâ yine bir zâttır."⁸⁰
"Âdem olan âlemi yeksân görür
Hakk'ı bu âlemde nümâyân görür."⁸¹
"Nâşirü'l-envâr-ı celâl ü cemâl
Mihr-i tecellâ-yı meâlî kemâl."⁸²*

⁷⁷ (İNAL), a.g.e., s.61.

⁷⁸ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.103.

⁷⁹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.83.

⁸⁰ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.84.

⁸¹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.84.

⁸² Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.82.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı'nda tasavvuf teması ile ilgili olarak pek çok beyitte ifadesini bulan, tasavvufun da temeli olan Vahdet-i Vücut nazariyesidir. Yaratılıştaki sırrı aramaktan doğan bu inanışa göre varlık, tektir. Bu tek varlık vücud-ı mutlak(mutlak varlık) olan Allah'tır. Diğer bütün yaratıklar, mutlak varlığın bilinmesi içindir. Görülen her şey onun bir görüntüsüdür. Bütün eşya, Allah'a nispet edilirse var, fakat gerçekte görüntüdürler. Allah her şeyde kendini, yine kendisine göstermiştir. Mutasavvıf şairler, her şeyin Allah'ın bir görüntüsü olduğunu izah için pek çok güzel benzetmeler yapmışlar ve bunları şiirlerinde ifade etmişlerdir. Şair, Vahdet-i Vücut nazariyesini izah etmek için pek çok beyit söylemiştir:

*"Vahdet ü kesrette taayyün-künân
Zâtı nihân feyz-i sıfatı 'ıyân."⁸³
"Kühn-i Hüda gerçi bilinmez ebed
Vahdetine vâz hezârân sened."⁸⁴*

Bir sanat eseri incelendiğinde onun görülen güzellikleri, insanı, sanatkârını takdire sevk eder. Güzel bir şiir, bir hitabe, güzel bir bina, güzel bir yazı sanatı, ince bir işleme karşısında hayran olup büyülenen insan, onların sanatkârlarını düşünür, takdir hislerini belirtir. Bu böyle olunca, insanlığın yapısı dışında olan bütün varlıklarda görülen güzellik ve hikmet onu, yaratıcıyı düşünmeye zorlar. O'nun yerde ve gökteki varlıklara nispeti, sonsuz çokluk düşüncüyü, vahdaniyete, varlığa götürdüğü gibi o varlıkların her biri üzerinde yaratıcının isim ve sıfatlarının tecellisini düşünmek, Vahdet-i Vücut hakkındaki tasavvufi fikri meydana getirmiştir:

*"Mucib-i ifsâd-ı âlemdir ilah olmaz iki
Bir serîr-i saltanata pâdişah olmaz iki
Varsa Hikmet sâde bir bûs-i dehân-ı yârdır
Hatırında Hakk bilir fikr-i günâh olmaz iki."⁸⁵*

Yukarıdaki gazelinde şair, yaratıcının birliğinin delil ve gerekçelerini ortaya koyarken, aşağıdaki mısralarında da yaratıcının isim ve sıfatlarının tecellisini ifade eder:

⁸³ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.83.

⁸⁴ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.85.

⁸⁵ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.122.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*"Hâllâkımız Lâtîf ü Raûf ü Rahîmdir
İsm-i Gafûr-ı Hâmî-i her ber Sakîmdir
Amma ki uyma nefse bu hâlet-zemîmdir
Bil cürm ü aczi afova sığın Hakk Kerîmdir."*⁸⁶

Mutlak varlık olan Allah, aynı zamanda mutlak iyilik ve mutlak güzellik sahibidir. Her şey zıddı ile bilinebileceğine göre yokluk, kötülük ve çirkinlik de Allah'ın vasıflarını bilmemize yarayan, geçici, bir ân için düşünülen vehim ve hayallerdir. Allah'ta bu vasıfların yalnız üçü, insanda hepsi bulunur. İnsan kendisindeki geçici olan kötülük, çirkinlik hatta yokluk vasıflarını giderebilirse o zaman kendisinde varlık, iyilik, güzellik vasıfları kalacaktır. Bu üç ilahi unsura malik olmak Allah'ın vasıflarıyla vasıflı olmak olacaktır. Bu da Allah'ta O'nunla ebedileşmek demektir:

*"İlahi dehri yoktan var edersin
Nebûd bûd ile devvâr edersin
Fuyûzâtın edip mevkûf-ı hicret
Habîbin vakfegîr-i gâr edersin."*⁸⁷

Ârif Hikmet, tasavvufi temayı işlerken mısralarında, Peygamberler tarihinden, İslam tarihinden, divan şiirinde çok kullanılan efsane kahramanlarının isimlerinden yararlanır, onlara telmihler yapar:

*"İyân etmek için âsâr-ı aşkı
Halil'e âteşi gülzâr edersin
Nice Yûsuf gibi ahrâr-ı dehri
Esîr-i renciş-i bâzâr edersin
Ene'l-Hak'la edip Mansûr'ı gûyân
Varır sonra ânı berdâr edersin."⁸⁸
"İstese bir mûrı Süleyman eder."⁸⁹
"Vesme verir Leylî'ye efsûndan
Kan akıdır dâde-i Mecnûn'dan."⁹⁰
"Gûyâ ki Kays dâmen-i Leylâ'da saklıdır."⁹¹*

⁸⁶ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.106.

⁸⁷ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.93-94.

⁸⁸ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.94.

⁸⁹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.83.

⁹⁰ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.84.

⁹¹ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.175.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

“Kim dâğ-ı dil-efrûz-ı Züleyhâ’da nihânız.”⁹²

Hersekli Ârif Hikmet, hayatının çeşitli dönemlerinde iç huzurunu arayan bir şair olarak kaşımıza çıkar. Tarikat yolunda fikren ve ruhen sığınacak bir yer bulmanın rahatlığı içinde olan Ârif Hikmet’in tasavvufla olan münasebetinde, tasavvufun kurucularından olan Muhyiddin-i Arabî’ye olan bağlılığı da rol oynamıştır. Ârif Hikmet, kendisinin bağlı olduğundan başka şeyhlere bağlanan saliklerin inançlarına, sohbet ve zikirlerine saygıyla şahitlik ederken, bu saygısını sadece tarikatlara değil, belki tasavvufla alakalı olmasından gelen bir hoşgörü ile farklı dinlere de gösterir. Tasavvufta asıl fikir, kainatta ancak bir tek varlığın bulunduğuna inanmak ve başka varlıkları, o varlığın muhtelif görünüşlerinden ibaret saymaktır.

Hersekli Ârif Hikmet’in divanındaki tasavvufi unsurlar ve bu unsurları kullanmadaki başarısı, onun divanındaki hakim temanın tasavvufi aşk olmasından kaynaklanmaktadır. O, tasavvuf temasını ele aldığı mısralarında, Peygamberler tarihinden, İslam tarihinden, divan şairlerinin şiirlerinde çok kullandığı kahramanların isimlerinden de yararlanmış ve onlara telmihler yapmıştır.

2.7. Aşk

Aşk, divan şiirinin asıl muhtevasını teşkil eden konulardan biridir. Denilebilir ki, şairler beş buçuk asırlık süre boyunca bu konuyu çok fazla işlemişler, bu arada her türlü şahsi hayat şartlarından uzaklaştırarak aşkı insanlık tarihi içinde ebedî kalacak ve herkes tarafından kabullenilebilecek bir evrensel seviyeye kavuşturmuşlardır.

Klâsik edebiyatımızda aşk, basit ve şekilci bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Bu aşk, ilk bakışta bir cinsellik izlenimi uyandırıyor da platonik bir zevk ve bağlılık olma düşüncesi daha kuvvetlidir.

Maddi ve manevi aşk söz konusu olduğunda ağırlık manevi aşka yönelir. Buna rağmen bazı şairlerin aşk ve âşıklarının

⁹² Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.177.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

halk arasında yaygın bir hal aldığı, melankolik durumlar içinde düştükleri, bu yüzden işten güçten kesildikleri ve terk-i diyar ettikleri şuarâ tezkirelerinde kayıtlıdır.

Hersekli Ârif Hikmet'in Divanı'nda aşk en fazla işlenen bir tema olarak karşımıza çıkar. Hatta "Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı'nın ana teması aşktır" denilebilir. Şair, bu konuyu işlerken özellikle gazellerinde âşıkâne söyleyişleriyle oldukça başarılıdır.

Ârif Hikmet Bey, âşıkane söyleyişleriyle birlikte aşk ile ilgili fikirlerini de ortaya koymaktan kaçınmamıştır. Onun *Damat Halil Paşazâde Mahmût Paşa'ya yazdığı "Muhabbetnâme"* de bu konudaki düşünceleri şu mısralarla dile getirilmiştir:

*"Muhabbetten zuhûra geldi ekvân
Muhabbet sırr-ı dân-ı kibriyâdır
Muhabbet ruh-ı azimdir denilse
Vücûduyla müberhen müddeâdır
Muhabbetle yaşar ecsâm ü eşyâ
Muhabbet mâye-i neşv ü nemâdır"*⁹³

Hersekli'ye göre "Aşk" yaratılışın sırrıdır. Şair, bu sözü ile tasavvuftaki vahdet-i vücud(varlığın birliği) nazariyesine telmihte bulunur. Tasavvufa göre, kâinatın oluşmasına ve Allah'ın tecelli etmesine aşk sebep olmuştur. Aşk, Allah'ın sırrıdır ve tecellinin remzidir. Allah, varlık âlemini bilinmeye, tanınmaya duyduğu aşk sebebiyle meydana getirmiştir:

"Ben gizli bir hazine idim. Tanınma ve bilinmemi istedim de mahlukatı yarattım. Nimetlerimle onlara sevgimi gösterdim. Onlar da beni böylece tanıdılar. (Küntü kenzen mahfiyyen feahbebtü en u'refe fehalektü'l-halka ve tahabbebtü ileyhim bî'n-niami maarefûnî/Bu hadis-i kudsî sahih değildir)."⁹⁴

Ârif Hikmet'e göre bütün yaratılmışlar aşkla yaşar, aşkla var olurlar. Aşktan haberdar olmayanlar aslında yaşamıyorlardır. Aşk ehli ayrıcalıklı olmalıdır. Çünkü aşk ehli, gönül ehlidir, vefalıdır. Hersekli Ârif Hikmet'in aşkla ilgili bu düşünceleri,

⁹³ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.121-122.

⁹⁴ Ahmet KIRKKILIÇ, *Ayetler ve Hadisler Işığında Tasavvuf*, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, Erzurum 1992, s.13.

*İbnülemin'*den öğrendiğimize göre yaşayışıyla da teyit edilmiştir. Şairin âşıklığı meselesi üzerinde *İbnülemin*, ısrarla durur.⁹⁵ Ârif Hikmet'in aşkının kaynağı tasavvuftur. Şair, tasavvufi aşka yönelmiştir. Onun şiirlerindeki sevgili mücerrettir. Şair, şiirlerinde bu ideal olan sevgiliyi ve bu sevgiliye duyulan aşkı terennüm etmektedir. Şair,

*"Dildâdeyim o pâdişeh-i hüsne kim cihân
Hâk-i cinân cenâbına ferş-i cebîn eder
Feyzân-ı çîre desti-i kudret cemâlini
Gülgûn-tırâz reng-i letâfet rehîn eder."⁹⁶
"Hadika-i hat-ı müşkîn-i yâre dek gideriz
Nesîm-i gülşen-i aşkız bahara dek gideriz."⁹⁷*

Mısralarında ideali olan sevgiliye duyulan aşkı dile getirmektedir.

Ârif Hikmet, zaman zaman gönlünün bir aşk belasına düştüğünden tereddütlü olarak söz ederken, bazen de gönül, aşk âleminin mekânsız kuşu olarak ifade edilmektedir:

"Âlem-i aşkın hü mâ-yı lâ-mekânıdır gönül."⁹⁸

Bazen de şair, ilahi aşk tesiriyle gönlünü, sevgiliyle buluşma yerine götüren bir yol olarak ifade etmiştir:

*"Hikmetâ kûy-ı vasl-ı cânâna
Doğru bir şâhrâhtır gönlüm."⁹⁹*

Hikmet'in aşk konusunda sözü tükenmez. O, aşk yolunda çektiklerini de şöyle dile getirir:

*"Yıllarca çektim aşkın ile germ ü serd-i derd
Şimdi benim cihânda felâket neverd-i derd."¹⁰⁰
"Geçemem doğrusu sevdâ-yı ser-i zülfünden
Sad-hezâr olsa fedâ mûyuna gilmân-ı behişt."¹⁰¹*

⁹⁵ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.52.

⁹⁶ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.168.

⁹⁷ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.183.

⁹⁸ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.206.

⁹⁹ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.210.

¹⁰⁰ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.253.

¹⁰¹ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.285.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Aşk konusu, Ârif Hikmet Divanı'nda çok fazla işlenen bir tema olarak karşımıza çıkar. Şair, bu konuyu işlerken özellikle gazellerindeki âşıkane söyleyişleriyle oldukça başarılıdır. Ârif Hikmet, bazı mısralarında aşk ile ilgili fikirlerini de ortaya koyar. Ona göre "aşk" yaratılışın sırrıdır. Kâinatın oluşmasına ve Allah'ın tecelli etmesine aşk sebep olmuştur, bütün yaratılmışlar aşkla yaşar, aşkla var olurlar. Ârif Hikmet'in aşkla ilgili düşünceleri, yaşayışıyla da teyit edilmiştir. Ârif Hikmet'in aşkının kaynağı tasavvufur. Şair, şiirlerinde bu ideal olan sevgiliyi terennüm eder.

2.8. Rind-Rindlik

Eski Türk edebiyatımızda çok kullanılan bir kavram olan "rind", İran edebiyatı yoluyla ve bu etki ile yaygınlık kazanmıştır. "Rind", lügatte: 1. Laubali meşrepli, kalender, serseri, sarhoş, ay-yaş, sefih; 2. Pervasız, korkusuz kimse; 3. Dinsiz, münkir; 4. Dış görünüşü kusurlu fakat kalben ve deruni bakımdan temiz olan; 5. İlahî aşkla sarhoş kişi, sûfî manalarına gelmektedir.¹⁰²

Divan şairleri, şahsen nasıl bir hayat takip ederlerse etsinler, daima dünya alayışından uzak bulunmak, maddeye kıymet vermez görünmek isterler.¹⁰³ Bunda eski İran kültürünün tasavvuf içine sızması ve zühd'ü esas alan sûfliğin pek de rağbet edilmeyen kalender meşrepliğe dönüşmesinin etkili olduğunu savunanlar da vardır. Zevk ehli yine de, dünya nimetlerine sırt çevirmeyen şairlerin kaba softalara karşı ardına sığındıkları bir tür ariflik manasını da ihtiva etmektedir. Rind karakteri, dış görünüşe değer vermeyen, mevki ve makama itibar etmeyen, iç dünyasına dönük, gönül gözü ile gören, her tür baskıya karşı çıkan, disiplin ve kural tanımayan, hoşgörülü, yumuşak huylu bir kişiliği temsil eder. Divan şairlerinin çoğu kendini rind sayar, rindane söyleyişle şiir yazdıklarını ileri sürerler. Daima rindlikten bahsetmeleri, laubali ve derbeder görünmeleri bu yüzdendir. Ağzına bir katre içki koymayanların bile zaman zaman meyhaneden, şaraptan ve sakiden bahsetmeleri de, yalnız bazı hakikatleri tasavvufi sembollerle ifade etmek istemelerinden değil, belki rind ve derbeder görünmek arzusuna uymalarındandır.

¹⁰² Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.VII, "Rind" Maddesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.334.

¹⁰³ LEVEND, a.g.e., s.558.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Ârif Hikmet Bey, bu geleneğe uyan divanında, rindane söyleyişlere önemli ölçüde yer veren şairlerdendir. Onun rindliğe karşı eğilim göstermesinin sebebi, Bektaşilikle münasebetinin bulunması olabilir. Çünkü mutasavvıf zümreler arasında Melami ve Bektaşi meşrepli kimseler rindliğe karşı daha bir eğilim göstermişlerdir. Buna karşılık sünnî tarikatlar arasında rindlik pek itibar görmemiştir. Ârif Hikmet de, kendisinin rindliğini, "laubali meşrebiz" redifli gazelinde ısrarla belirtir:

*"Müptelâ-yı hüsn ü ânız lâubâli meşrebiz
 Âşık-ı sevda nişânız lâubâli meşrebiz
 Cebreil-i şîve-i güftârimız bihoş eder
 Çeşm-i yâre hem-zebân lâubâli meşrebiz

 Feyz-i aşkı gör ki Hikmet gülşen-i i'câzda
 Bülbül-i kudsi-beyânız lâubâli meşrebiz"*¹⁰⁴

Hikmet'in rindlik yolunda olduğu yine kendi ağzından şu mısralarla teyit edilmektedir:

*"Rind ü hiddet nazarız âyine-i âlemde
 Cilve-i şâhid maksûdu temâşâ ederiz

 Feylesof-ı suhan-ârâ-yı kemâliz Hikmet
 Feyz-i i'câz ile tahkîk-i mezâyâ ederiz."*¹⁰⁵

Ayrıca Hikmet, "Müseddes"inde geçen şu mısralarda melamilik yolunda olduğunu söyler:

*"Edebistân-ı melâmet bize olmuş mekteb
 Ber-taraftır burada külfet ü mezheb, meşreb
 Bilmeyiz biz ne imiş sıklet, meslek, meksebe
 Kande olsak yetişir Hazret-i Bâze'l-Eşheb."*¹⁰⁶

Yukarıdaki mısralarda şairin ortaya koyduğu rindane tavır, şairi istiğnanın son sınırına vardırmaştır. Şair, dünya nimetlerinin ve bütün kıymetlerin hepsine bigâne durmaktadır.

¹⁰⁴ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.182.

¹⁰⁵ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.178-179.

¹⁰⁶ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.103.

Hersekli'nin rind ve rindlik felsefesine geniş ölçüde yer veren, toplum kurallarını, dinin ve şeriatın emir ve yasaklarını aşarak daha farklı bir hayat düzeyine ulaşmayı, yiyip içip eğlenmeyi, içkiyi, içki zevkini, içki ile ilgili türlü düşünceleri yoğun olarak işleyen güzel örnekler arasında aşağıdaki mısraları gösterilebilir:

*“İçeriz bâdeyi yâr aşkına biz sarhoşuz
Neş'e-i aşkı bilir rind-i mükemmel hoşuz
.....
Reşk olunmaz mı bu şeb kim o perî-tal'at ile
Sîne-ber-sîne ve leb-ber-leb ü hem-âgûşuz”¹⁰⁷*

Şair, kendini rind olarak tanıtmak istemiş ve hayatın tezahürlerini lakaydi ile karşılayanları rindlerden saymıştır. Devrin adaletsizliği, insanların vefasızlığı, şair için daimî bir şikâyet konusudur. Hatta bu hâl, bir şey yapamamış olmasından dolayı, şairin kendisini bile suçlu görmesine sebep olmuştur:

*“Asrımızda ol kadar ikbâli var nâdânların
Şimdi her küdek hîred ilzâm eder dânâları
.....
Na'ra-i şâdi erişmez oldu gûş-ı âleme
N'oldu âyâ bezm-i aşkın rind-i bî-pervâları”¹⁰⁸*

Eski edebiyatımızda bir rind-zahit çatışması sergilenir. Rind'in meskeni meyhanedir. Zahit onu bu tavrından dolayı kınar. Ancak içki, eğlence, meyhane, işret, güzel sevme vb. gibi hususların konu edilmesi, eski edebiyatımızın neredeyse vazgeçilmez unsurlarından olduğu için, hayatında ağzına içki koymamış şairler bile bu mecazları kullanmışlardır. Bu kullanımın tasavvuf dili içinde tekabül ettiği karşılıklar bulunmaktadır.¹⁰⁹ Divan şiirinde rindlerin uyuşamadığı zahit, “sofu, vaiz, hoca” gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Rindliği şiar edinen şairler, zahitten hiç hoşlanmazlar. Hersekli Ârif Hikmet de bu geleneğe uyarak zahide o gözle bakmaktan kendini alamaz:

¹⁰⁷ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.185.

¹⁰⁸ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.250.

¹⁰⁹ **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.VII, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.334-335.

*“Berîdir çirk-i teşvîşât ü şirk-i hod-nümâyîden
Melâmet ehlini âzâde-i zerk-i riyâ buldum
İbadetle diler kim cenneti teshîr ede zâhid
Ânınçün zümre-i zühhâdı ben ehl-i sivâ buldum.”¹¹⁰*

Divan şairlerinin daima rindlikten bahsetmeleri, laubali ve derbeder görünmeleri, rind ve rindlik konusundaki tutumları, Ârif Hikmet’te de görülür ve divanının bazı mısralarında yer alır. Şair, bu geleneğe uyararak, divanında rindane söyleyişlere önemli ölçüde yer verir. Onun rindliğe karşı eğilim göstermesinin sebebi, muhtemelen Bektaşilikle münasebetinin bulunmasıdır. Ârif Hikmet de, kendisinin rindliğini, “laubali meşrebiz” redifli gazelinde ortaya koymuştur. Şairin ortaya koyduğu rindane tutum, bazen şairi dünya nimetlerinin hepsine bigâne durmaya kadar götürmüştür. Ârif Hikmet’in divanında, rind ve rindlik felsefesine geniş ölçüde yer veren, toplum kurallarını, dinin ve şeriatın emir ve yasaklarını aşarak daha farklı bir hayat düzeyine ulaşmayı, yiyip içip eğlenmeyi, içkiyi, içki zevkini, içki ile ilgili çeşitli düşünceleri yoğun olarak işleyen mısralara rastlanmaktadır.

2.9. İçki-Eğlence-Meyhâne

Eski şiirimizde, içecekler içinde genellikle şarap kastedilerek mey kullanılmaktadır. Cam, sagar, piyale, kadeh, sağrak, ayak vb. gibi kullanımlarla da çok zaman mecaz-ı mürsel yoluyla içki kastedilir.

Ârif Hikmet’in divanında içki, eğlence, meyhane ile ilgili temalar da yer alır. Onun divanındaki içki ve içki ile ilgili temalar, hem mecazi, hem hakiki manada sık sık tekrar edilir. Şairin bazı gazelleri tamamen bu konuyu işlemektedir. Ârif Hikmet’in gerçek hayatta içkiye düşkün biri olduğunu Divan’ın mukaddimesinde *İbnülemin Mahmûd Kemâl* belirtmektedir.¹¹¹ Ayrıca Encümen-i Şu-ara mensuplarının, bir buçuk asır önce İstanbul’un meşhur meyhanelerinden Gümüş Halkalı Meyhanesi’nde toplandıklarını, *Tahir OLGUN*’dan naklen *Ahmet Talat ONAY*’dan öğrenmekteyiz.¹¹² Hik-

¹¹⁰ Hersekli Ârif Hikmet, *a.g.e.*, s.98.

¹¹¹ Hersekli Ârif Hikmet; *a.g.e.*, s.10,55.

¹¹² Ahmet Talât ONAY, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hazırlayan: Doç. Dr. Cemal Kurnaz), TDV Yayınları, Ankara 1992, s.102.

met Divanı'nda içki temasının mecazi anlamda kullanılması, içkinin tasavvufi şiirlerde ilahî aşk manasına gelmesindedir. Aşağıdaki "Gazel", şairin içkiyi mecazi kullanımına bir örnektir:

*"Gelmez mi bâde aşk ile âh ettiğim zaman
Ahvâl-i her dü kevnî tebâh ettiğim zaman
.....
Evvel hayâl-i bûse-i la'lin düşer dile
Fikr-i visâl ü meyl-i günah ettiğim zaman
Hikmet melâl-i aşk ile âsûde hâl idim
Gam âleminde terk-i refah ettiğim zaman."*¹¹³

İçki, Bektaşî şairler tarafından çok kullanılır. Şarap içmek, Bektaşîler arasında yaygın olduğu ve haram sayılmadığı için, şiirlerde içkinin övgüsü de fazlasıyla yapılmıştır. Bu ilgiden olsa gerektir ki, Hersekli de gerçek manasıyla içkinin övgüsüne pek çok mısraında yer vermiştir:

*"Bâde kim revnak-dih-i ümmîddir her katresi
Mâye-bahş-ı devlet-i câvîddir her katresi"¹¹⁴
"Bâde kim tâbiş-nümâ-yı hâk olur her katresi
Mâye-i sûz ü güdâz-ı tâk olur her katresi
Mest-i aşkız Hikmet ol sahbâ-yı sevdâ-neş'eden
Kim cilâ-yı cevher-i idrâk olur her katresi."¹¹⁵*

Divan şiirinde içki ile ilgili olarak pek çok özel içki ve içki kadehinin ismi de kullanılmıştır.¹¹⁶ Ârif Hikmet de bu özel içkilerden olan gül rakısının övgüsünü bir "Gazel"inde dile getirir:

*"Ey şevk-i hüsnü şu'le-i mehtâp gül-'arak
Haclet-fürûz-ı rûyî şafak-tâb gül-'arak
Hikmet ne neş'edir bu ki ol şûh-ı serkeşin
Hâlâ nigâhu mest-i şeker-hâb gül-'arak."¹¹⁷*

Ârif Hikmet'in divanında, sadece içkinin övgüsü yapılmamış, eğlence ve meyhanenin de övgüsü yapılmıştır:

¹¹³ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.230.

¹¹⁴ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.243.

¹¹⁵ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.243-244.

¹¹⁶ LEVEND, **a.g.e.**, s.323-342.

¹¹⁷ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.198-199.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*“Der-i meyhâneden ayrılma aklın var ise Hikmet
Safâsı âlemin ancak mey ü dilberde kalmıştır.”¹¹⁸
“Benim ol mey-perest-i âlem-i aşk u muhabbet kim
Yanımda câm-ı Cem köhne çanağıyla beraberdir.”¹¹⁹
“Gönlüm harâb-ı aşk idi meyhâne yoğiken
Mahmûr-ı câm-ı şevk idi peymâne yoğiken”¹²⁰*

Sonuç itibarıyla Ârif Hikmet’in divanında içki ve içki ile ilgili temalar, mecazi ve hakiki manada kullanılmıştır. Şairin bazı gazelleri bu konuyu işler. Ârif Hikmet’in gerçek hayatta içkiye düşkün biri olması, içkinin onun şiirlerinde gerçek anlamıyla kullanıldığını da gösterir. Şairin, özel içkilerden olan gül rakısının övgüsüne yer verdiği bir gazelinde bunu açıkça ortaya koymuştur.

2.10. Cehâlet

Ârif Hikmet’in divanında rindane ve âşıkane tarzda söylenmiş gazellerle birlikte, hikemî tarzda söylenmiş toplumsal konulardaki gazellere de rastlanır. Şair, bazı gazellerindeki muhtelif mısralarında cahillikten ve cahil insanlardan yakınıır.

İbnülemin’den, onun özel hayatında da cahil insanlardan yakındığını öğrenmekteyiz. Divan’ın mukaddimesi olan yazısında *İbnülemin*, onun bu yönünü açık bir biçimde ifade eder.¹²¹ İnsan ve toplumla ilgili bir konu olan cehalet, Ârif Hikmet’in divanında şu mısralarla ifadesini bulur:

*“Cihânı anlamaz nâdân olanlar
Anınçün hod-pesend ü hod-nümâdır.”¹²²*

*“Yâ Rab akl ü dânişe feyz-i revâc ver
Yahud cihânda etmesin ehl-i hüner zuhûr.”¹²³
“Cehâlet ehli mîzân-ı kemâli anlamaz Hikmet
Yazıklar kim cünûnî akl ile hem-seng tutmuşlar.”¹²⁴*

¹¹⁸ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.288.

¹¹⁹ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.287.

¹²⁰ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.219-220.

¹²¹ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.22-24.

¹²² Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.123.

¹²³ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.159.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

*"Hilye-i dâniş olur zîbeş nevkâle-i feyz
Yoksa revnâk veremez câhile pür-kâle-i feyz."*¹²⁵

Hikmet, zamanının cahillerinden yakınırken, kendisinin bir ilim ve maharet deryası olduğunu da söyler.¹²⁶ Ayrıca şair, sohbetlerinde cahillerin zevk almayabileceğini şu mısralarla ifade etmiştir:

*"Sahbâ-yı gam-ı aşk ile ser-mest-i safâyız
Gülbâng-i muhabbet çekilür halvetimizde
Hikmet n'ola zevk almasa erbâb-ı cehâlet
Var neş'e-i âgâhî-i cân sohbetimizde."*¹²⁷

Aşağıdaki mısralar da, şairin zamanında ileri görüşlülere rastlamadığının kendi dilince ifade edilmesine örnek söyleyişler olarak karşımıza çıkmaktadır:

*"Gidince ma'reke-i aşka akl-i nâdiredân
Kuyûd-ı cehl ile pâder-şikâl gelmedi mi
Cihânda merd-i haberdarı görmedik Hikmet
Bu dehre yoksa bir ehl-i kemâl gelmedi mi."*¹²⁸

Ârif Hikmet'in divanında hikemî tarzda söylenmiş toplumsal konulara da yer verilmiştir. Şair, bu tür konulara örnek olmak üzere muhtelif mısralarında cahillikten bahseder. Özel hayatında da cahil insanlardan yakındığını bildiğimiz şairin bu yönünü açık bir biçimde ifade eden mısralar divanında yer bulmuştur.

2.11. Zamandan Şikâyet

Ârif Hikmet, içinde bulunduğu devrin sosyal problemlerine divanında yer vermekle birlikte, bir taraftan da devrinin edebiyatında görülen muhteva yeniliklerinin habercisi olma yolundadır. Onun hukukçu olması, devrin problemlerini

¹²⁴ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.168.

¹²⁵ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.193.

¹²⁶ Bu beyit Divân'da şu şekilde de gösterilmiştir:

"Bilür mi kadr ü şân-ı âdemiyet nidüğün Hikmet

O kim bi-behre-i tahkiktir ta'lim-i esmâdan." (Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.216).

¹²⁷ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.232.

¹²⁸ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.243.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

yakından görmesinde önemli ölçüde rol oynar. O, haksızlıklara karşı olan bir kimsedir. Bu yüzden devrinde gördüğü bazı adaletsizliklerle ilgili olarak şiirlerinde zaman zaman yakınmaktadır. Şair, aşağıdaki mısralarında adaletin içinde bulunduğu durumu ortaya koyar:

*“Belâ-yı aşk sanma bir dil-i nâkâma düşmüştür
Serâpâ kâinat ol derd-i bî-encâma düşmüştür
.....
Acebdir şîve-i kanunu dehr-i fitne ahkâmın
Kimi dil-seyr-kâm olmuş kimi âlâma düşmüştür
.....
Eder bâý ü gedâ âsâr-ı istibdâddan feryâd
Tahakkümle ser-i efrâda bin hengâme düşmüştür
Anılmaz oldu icâbât-ı hürriyet mehâkimde
Esâret hükmünü icrâ meğer hükkâma düşmüştür
Taharrî-i hakikat zâil olmuş tab’-ı âlemden
Ukûl ashâbı yekser varta-i evhâma düşmüştür”¹²⁹*

Aşağıdaki mısralarda da şairin devlete olan bağlılığı ve görev yapma isteği ifade edilmiştir:

*“Ne mümkün sedd ü bend-i gerdiş-i hamyâze-i devlet
Harâb-ı fitne-i iflâs iken dervâze-i devlet
Kalemdir safha pîrâ-yı kitab-ı intizâm ama
Reh-i şemşirdir zinet dih-i şîrâze-i devlet
Adalettir arûs-ı mülke revnak-bahş-ı asâyîş
Bu sûretle bulur nûr-ı cemâli gaze-i devlet
.....
Bahâ-yı kâle-i nev-nakş-ı isti’dârdı görsünler
Geçerse dest-fikr-i Hikmet’e endâze-i devlet.”¹³⁰*

Şair, zamanında dünyanın düzensizliğinden bunalmıştır ve aradığı huzurun diğer dünyada olabileceğini ifade eder. Şiirlerinde zaman zaman devrin büyüklerinin haksızlıklarından, taassubun arttığından ve inkılabın gerekliliğinden bahsetmektedir:

*“Kibâra ehl-i emel intisâbsız yaşamaz
Nasıl yaşarsa yaşar irtikâbsız yaşamaz*

¹²⁹ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.173-174.

¹³⁰ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.144-145.

*Yaşar gider mi sanırsın bu tarz ile âlem
Cihân-ı kevn ü fesâd inkılâbsız yaşamaz
Tasavvur-ı beşer eyler mezâhibi icâb
Zevî'l-ukûl olan elbet zehâbsız yaşamaz"¹³¹*

*"Beyhûdedir kemâl ü dirâyet zemânede
Bâb-ı kibâr-ıasra hüner intisâbdır."¹³²*

Şair aşağıdaki mısralarında da bu dünyanın genel düzeni ile ilgili benzetmelerden yararlanarak, bu konu ile ilgili fikirlerini açıkça ortaya koymaktadır:

*"Medâr-ı hâdisât-ı dehr bir kâşânedir âlem
Bu sûretle gehî ma'mûr ü geh vîrânedir âlem
Zuhûr ü intişâr-ı cins-i mahlûkâta Mevlâ'nın
Fezâ-yı kudretinde gûyiyâ bir lânedir âlem
.....*

*Nice sâhib kemâli mest-i hâbı hayret etmiştir
Humâr-âlûd-ı mihnet turfa bir peymânedir âlem
Bilir râz âşinâyân hakikat nidüğün Hikmet
Eğerci sûretâ ehl-i dile bîgânedir âlem."¹³³*

Ârif Hikmet, zamandan şikâyet etme konusunda fikirlerini ortaya koyarken, içinde bulunduğu devrin sosyal problemlerini dile getirmiştir. Şairin bu konuyu ele aldığı mısralarındaki bazı kavramlar, bir taraftan devrinin edebiyatında görülen muhteva yeniliklerinin habercisi olarak değerlendirilebilir. Hersekli, haksızlıklara karşı olan bir kimsedir ve bu yüzden de devrinde gördüğü bazı adaletsizliklerle ilgili olarak şiirlerinde yakınmıştır. Bunun yanında şair, devletine bağlılığını ve görev yapma konusundaki istekliliğini de açıkça dile getirmiştir.

2.12. Kaderden Şikâyet

Ârif Hikmet'in divanında, kader konusunu ele alan, şairin bu konu ile ilgili tutumunu ve yaklaşımını ortaya koyan mısralara da yer verilmiştir. Şair, kaderden yakınır ve talihinin

¹³¹ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.187-188.

¹³² Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.271.

¹³³ Hersekli Ârif Hikmet, **a.g.e.**, s.209-210.

kendisi için pek olumlu seyretmediğini dile getirir. Divanda bu konuyu ele alan söyleyişlere örnek olmak üzere aşağıdaki mısralarla karşılarız:

*“Görmedik devr-i muvâfık tâli-i nâ-sâzdan
Çarh-ı kecrev aksine devrân eder her bâr-ı hayf.”¹³⁴*

.....
*“Hikmet ne var ekdâr-ı gam-ı yâr ile bahtım
Şîven-geh-i âlemde siyeh-pûş görünsün.”¹³⁵*

.....
*“Sevâd-ı şeb değil bu vahşet-âbâd-ı melâmette
Nemed-pûş-ı hacâlettir felek baht-ı siyâhımdan.”¹³⁶*

Hersekli Ârif Hikmet divanında, kaderden şikâyet temasının işlendiği beyitlerde, talihin kötü gidişinden yakınıldığı görülür. Bu tarz kullanımlar, şairin kendisinden önceki divan şairlerinin kullandığı söyleyişlere benzemektedir. Hersekli Ârif Hikmet, bu temaya şiirinde yer vermekle birlikte, konuya yaklaşım bakımından kendisinden önceki şairlerin bu konuya yaklaşımına benzer bir yol izlemiştir. Çünkü bu konu, pek çok Divan şairi tarafından pek çok vesile ile eserlerde benzer biçimlerde dile getirilmiş, kaderden yakınılmış, genellikle bu konuya böyle yaklaşmış, fakat sonuç itibarıyla yine kaderin getirdiklerine teslim olunmuştur. Hersekli Ârif Hikmet’in tutumu da böyle bir geleneğe bağlı kalmak şeklinde izah edilebilir.

Sonuç

Hersekli Ârif Hikmet, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, rindâne ve âşıkane tarzda söylediği gazel ve şiirleriyle Encümen-i Şuara içinde yer almış ve Encümen-i Şuara’ya ev sahipliği yapmış bir şairimizdir. O, edebiyat tarihlerinde genellikle eski edebiyat taraftarları içinde kabul edilir. Şairin 1757 beyit tutan Divan’ı incelendiğinde, Klasik Divan şiirimizin şekil ve kurallarıyla sınırlanmış, geleneğe bağlı olduğu görülür. Genel bir

¹³⁴ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.196.

¹³⁵ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.219.

¹³⁶ Hersekli Ârif Hikmet, a.g.e., s.218.

değerlendirmeye, muhteva olarak da Divan şiirinin klasik konuları olan İslam dini, tasavvuf, kadın, aşk vb. gibi konularını işleyen şiirlerle karşılaşılacaktır.

Bütün bu özellikleriyle Hersekli Ârif Hikmet'in Divan'ında yer alan bazı beyit ve mısralar, devrinin şiirinde çok yeni bulunan fikir ve kavramları ihtiva etmektedir. O, belki de hikemî tarzda şiirler söyleyen Divan şairlerinin tesirinde toplumla ilgili konuları dile getirmiştir. Fakat bunun yanında inkılap, adalet, eşitlik gibi, o tarih itibariyle yeni olan kavramlar, devrinde ihtilal ve anarşi kaynağı kabul edilebilecek fikirleri içermektedir. Eserlerindeki muhteva ve bu muhtevanın herkesin anlamayacağı kadar yeni olması sebebiyle onun eserlerini pek az kimseye gösterdiğini İbnülemin Mahmud Kemal'den öğrenmekteyiz.

Hersekli Ârif Hikmet'in devrindeki ve kendisinden sonraki şairlere iki yönde tesiri olmuştur. Şiirlerinin birinci yönü, şekil ve yapı itibarıyla eski edebiyatımızın izlerini çok yönlü taşıması sebebiyle, kendisinden sonra gelen şairler tarafından tanzir edilmiş ve yüzyıllardan beri devam eden bir geleneğin sonraki nesillere aktarılmasında rol oynamıştır. Bu itibarla şairimiz, edebiyat tarihlerinde eski Türk edebiyatı içerisinde değerlendirilmiştir.

Şairin içinde bulunduğu dönemdeki Tanzimat hareketi ve Fransız İhtilali'nin etkisiyle siyasi alanda, Meşrutiyet fikri etrafında yoğunlaşan hak, adalet, kanun, eşitlik ve hürriyet gibi yeni kavramlar, edebiyatımızda ilk defa Tanzimat Edebiyatı'nın birinci nesline mensup Şinâsî, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa gibi şairler tarafından işlenmiş kabul edilmektedir. Tanzimat'ın önde gelen şairlerinden Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa'nın ilk olarak edebiyatla alakaları Leskofçalı Galip ve Hersekli Ârif Hikmet gibi Encümen-i Şuara şairlerinin toplantı ve sohbetlerine katılmakla olmuştur. Bu yönüyle de şairimizin edebiyatımızın yenileşmesinde dolaylı bir katkısından söz edilmelidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

KAYNAKÇA

- AKSOY Hasan, "Hersekli Ârif Hikmet Bey" **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C.XVII**, İstanbul 1998, s.233-235.
- AKYÜZ Kenan, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, 4.Bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1986.
- AKYÜZ, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, Mas Matbaacılık, Yer ve tarih yok.
- ÇAVUŞOĞLU Prof. Dr. Mehmet, "Divân Şiiri", **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II(Divan Şiiri)**, nr: 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, TTK Basımevi, Ankara 1986, s.1-16.
- (DİLMEN) İbrahim Necmi, **Tarih-i Edebiyat Dersleri II**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.
- (ERTAYLAN) İsmail Hikmet, **Türk Edebiyatı Tarihi, C.I**, Âzer Neşr., Bakü 1925.
- FUZÛLÎ, **Fuzûlî Divânı**, (Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- HERSEKLİ ÂRİF HİKMET, **Divân**, Âsâr-ı Müfide Kütüphânesi-Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- (İNAL) İbnülemin Mahmud Kemal, **Kemâlü'l-Hikme**, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, Dersaâdet 1327.
- İNAL İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şâirleri, C.II**, 4.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İPEKTEN Halûk, **Nâilî, Hayatı ve Edebî Kişiliği**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- İSMAİL B. MUHAMMED EL-ACLÛNÎ, **Keşfu'l-Hafâ, C.II**, Halep tarih yok, s.164.
- KIRKKILIÇ Ahmet, **Ayetler ve Hadisler Işığında Tasavvuf**, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları, Erzurum 1992.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- KÜÇÜK Sabahattin, "Fehûm-i Kadîm Başka Bir Mahlas İle Şiirler Söyledi mi?", **Kaynaklar**, nr: 4, İstanbul 1985.
- LEVEND Agâh Sırrı, **Divân Edebiyatı–Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4.Bs., Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- KAPLAN Mehmet, ENGİNÜN İnci, EMİL Birol, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II(1865-1876)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.
- NÂİLÎ, **Nâilî Divânı**, (Hazırlayan: Prof. Dr. Halûk İpekten), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- NÂMIK KEMÂL, "Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazât", **Külliyât-ı Kemâl–Birinci Tertib 3-Makalât-ı Siyâsiye ve Edebiye**, Selânik Matbaası, İstanbul tarihsiz, s. 102-125.
- NÂMIK KEMÂL, "Mukaddime-i Celâl", **Mecmua-i Ebüzziyâ, C.IV**, nr: 44, 15 Rabîülâhir 1302.
- NÂMIK KEMÂL, **Celâleddin Harzemşah**, (Midilli 1300)1883.
- NÂMIK KEMÂL, **Tasvir-i Efkâr**, 16 Rebiülâhir 1283- 19 Rebiülâhir 1283(28, 31 Ağustos 1866), nr.416-417.
- ONAN Necmeddin Halil, **Nâmık Kemâl'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risâlesi**, MEB Basımevi, Ankara 1950.
- ONAY Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Hazırlayan: Doç. Dr. Cemal Kurnaz), TDV Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZGÜL Metîn Kayahan, **Hersekli Ârif Hikmet**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- ÖZGÜL Metîn Kayahan, **Yenileşme Dönemi – "Osmanlı'nın Son Encümen-i Şuara'sı"**, **Türk Edebiyatı Tarihi, C.3**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.83-96.
- PALA İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, C.I-II**, 2.Bs., Akçağ Yayınları, Ankara tarih yok.
- (SEVÜK) İsmail Habib, **Yeni "Edebî Yeniliğimiz" Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

TANPINAR Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.

TANPINAR Ahmet Hamdi, **19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 5.Bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ C.VII, "Rind", Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.334-335.

ÜZGÖR Tahir, **Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

WELLEK Renè-WARREN Austin, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

YETİŞ Kâzım, **Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları**, 2.Bs., Alfa Yayınları, İstanbul 1996.

ZİYÂ PAŞA, "Şiir ve İnşâ", **Hürriyet**, No.11, 1868.

ZİYÂ PAŞA, **Harâbât**, 3 Cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1291-1292.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*